

Stojanowski, Józef

Regestratury b. władz okupacyjnych

Przegląd Historyczny 27/2, 264-308

1928

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

5. Dr. JÓZEF STOJANOWSKI

REGISTRATURY B. WŁADZ OKUPACYJNYCH¹⁾

Podległe Ministerstwu W. R. i O. P. Archiwum Wojskowe zawiera akta administracyjne okupacyjnych władz wojskowych austriackich i niemieckich, które działały na obszarze okupacji austriackiej t. j. na terytorjum b. c. i k. Wojskowego Generał-Gubernatorstwa w Polsce z siedzibą w Lublinie, oraz na obszarze okupacji niemieckiej t. j. na terytorjum b. ces. niem. Generał-Gubernatorstwa Warszawskiego.

Akta obu tych władz t. j. Generał-Gubernatorstwa Lubelskiego i Generał-Gubernatorstwa Warszawskiego skupiono jako akta b. władz centralnych w Warszawie. Obok nich znalazła się w Warszawie także część akt b. władz okupacyjnych lokalnych austriackich i niemieckich. Część akt pozostała jeszcze u władz polskich, jako potrzebna do administracji. Niektóre urzędy i władze polskie, które weszły w posiadanie tych akt przekazując je później Wydziałowi Archiwów Państwowych zatrzymały sobie jeszcze pewne akta potrzebne im do użytku służbowego.

Ciekawą byłaby historia ratowania akt okupacyjnych przez młodą, będącą w stadium organizowania się służbę archiwalną polską. Duże zasługi położyli w dziedzinie skupiania tych akt i ratowania ich od zniszczenia urzędnicy Wydziału Archiwów Państwowych i archiwiści polscy.

Chcąc mieć ogólny pogląd na wartość i znaczenie rzeczonych akt, trzeba poznać poszczególne działy administracji okupantów, czyli trzeba poznać ustroj władz administracyjnych austriackich i niemieckich, ich kompetencje i zakres działania.

---

¹⁾ Składam podziękowanie urzędnikom Archiwum Wojskowego p. J. Mickiewiczowej i p. M. Tworowskięj za bardzo wydatną pomoc w zebraniu materiału do niniejszego opracowania.

I. OKUPACJA AUSTRJACKA

Początki administracji austriackiej wojskowej na terytorjum b. Królestwa Polskiego datują się od chwili wkroczenia wojsk austriackich na terytorjum Królestwa w sierpniu 1914 r.

Charakter tej administracji jest z natury rzeczy tymczasowy, częstokroć chwilowy — zależnie od wypadków na froncie. Administrację tę sprawują czynniki wojskowe, mające dodanych sobie jako doradców urzędników cywilnych. Czynnikiemami temi są komendy etapowe armij, mianowicie armij 1-szej, 2-ej i 6-ej. 1. Armee - Etappenkommando, 2. Armee - Etappenkommando i 6. Armee - Etappenkommando¹). Komenda Etapowa 2 armji działała bardzo krótko, gdyż już z początkiem r. 1915 występuje Komenda Etapowa 6 armji.

W miarę posuwania się wojsk w głąb kraju Komendy Etapowe wydają dorywcze zarządzenia w sprawie przejścia i sprawowania administracji. Zarządzenia te nie są skoordynowane, dowództwa wydawszy pewne zarządzenia posyłają je sobie nawzajem do wiadomości, zapytując, czy, względnie, jakie zarządzenia wydała w danej sprawie inna Komenda Etapowa.

Dopiero dnia 6 września 1914 r. Naczelne Dowództwo austriackie wydało ogólne dyrektywy w sprawie wojskowego zarządu zajętych obszarów polskich²). Jako zasadę Naczelne Dowództwo wysunęło tezę, że administrację sprawuje siła zbrojna austriacka bezpośrednio lub za pośrednictwem funkcjonarjuszów, powołanych do tego i że istniejący ustroj władz należy zachować a tylko obsadza własnymi siłami dotychczasowe urzędy. Najwyższą instancją stanowiła Komenda Etapowa armji, drugą naczelnicy obwodów (Kreisvorstand), najniższą gmina.

Na podstawie tej dyrektywy jak również ogólnych rozkazów Nacz. Dowództwa z 5.I.1915 i 13.I.1915 r. Komendy Etapowe armji opracowały instrukcje dla podległych instancyj. Mianowicie Komenda Etapowa 1. armji wydała dnia 23 października 1914 instrukcję dla Komend obwodowych³), Komenda zaś Etapowa 2 armji dnia 23.I.1915 r. taką instrukcję dla obszaru administrowanego przez siebie⁴).

Ta pierwsza organizacja władz administracyjnych przedstawiała się w następujący sposób.

Na zajętych obszarze przez wojska austriacko-węgierskie sprawowały administrację jako instytucje najwyższe dwie Komendy Etapowe

¹ później nazywane Q—Abteilung, t. j. kwatermistrzostwami.

²) Teczka „Verwaltungstätigkeit der 1. Armee“. Op. Nr. 1521 z r. 1914

³) ibidem Op. Nr. 3508, z r. 1914.

⁴) ibidem Op. Nr. 2416/I. z r. 1914.

armij mianowicie armji 1 i 2. W Komendach tych były specjalne oddziały t. zw. Komisarjaty Cywilne złożone z kilku urzędników polityczno-administracyjnych i finansowych. Komendom Etapowym podlegały Komendy Obwodowe (Kreiskommando), na których czele stali wyżsi oficerowie (Kreiskommandant) mający przy boku cywilnych urzędników polityczno-administracyjnych, referentów finansowych, referentów do spraw szkolnych i sędziego.

Instrukcje przewidywały także tworzenie ekspozytur, na których czele stali oficerowie mający jako doradców urzędników politycznych. Ekspozytury te nosiły nazwę Komend powiatowych (Bezirkskommando). Organami służby bezpieczeństwa były posterunki żandarmerji.

W lutym 1915 r. Naczelne Dowództwo austriackie wydało ogólne zasady, regulujące wojskową administrację na okupowanym obszarze¹⁾.

Zasady te omawiały władzę prawodawczą na rzeczonym terenie, zastrzegając ją cesarzowi austriackiemu, względnie Nacelnemu Wódzowi, organizację władz, ich zakres terytorjalny, zasadnicze prawa polityczne obywateli, sprawę języka urzędowego, tok postępowania administracyjnego, wymiar sprawiedliwości, poszczególne gałęzie administracji, sprawy finansowe, służbę pocztowo-telegraficzną i t. d.

Zasady ustalały trzy instancje administracyjne, gminę, Komendę obwodową i Komendę Etapową armji, poddając ją znów najwyższej władzy na wszystkich obszarach okupowanych, t. j. Nacelnemu Dowództwu. W tym czasie t. j. w lutym 1915 r. w obrębie Komendy Etapowej 1 armji istniały Komendy obwodowe w Dąbrowie, w Olkuszu, Miechowie, Jędrzejowie i Włoszczowie, w obrębie zaś Komendy Etapowej 6 armji w Noworadomsku i Piotrkowie. Przy każdej Komendzie Etapowej był Sąd Wojskowy Komendy Etapowej armji (das Militärgericht des A. E. K.) z dodanymi sędziami cywilnymi, jako sądem II instancji dla spraw cywilnych, przy Komendach zaś obwodowych—Wojskowe Sądy Obwodowe z dodanymi sędziami cywilnymi, sprawującymi sądownictwo cywilne i instancję odwoławczą w sprawach cywilnych od wyroków sądownictwa gminnego.

Zasady ustalały także skład osobowy Komisarjatów cywilnych, podległych komisarzowi cywilnemu, który znów bezpośrednio podlegał komendantowi obwodu. W skład Komisarjatów cywilnych wchodził: 1—2 urzędników politycznych, 1 inżynier, 1 lekarz, 1 weterynarz, inspektor szkolny (mógł nim być także oficer), 1 referent dla spraw gospodarczych, 1 referent dla leśnictwa, 2 urzędników skarbowych do

¹⁾ *Allgemeine Grundzüge für die Regelung der k. u. k. Militärverwaltung in den besetzten Gebieten Russisch - Polens* (Druk).

spraw podatków bezpośrednich, 1 urzędnik skarbowy do spraw podatków pośrednich, 1 egzekutor podatkowy, 1 urzędnik pomocniczy, personel kancelaryjny i tłumacz.

Przełamanie frontu rosyjskiego pod Gorlicami w maju 1915 r. i dalszy postęp ofensywy austriacko-niemieckiej spowodowały zajęcie przez wojska austriackie znacznych obszarów Królestwa Polskiego. Komendy Etapowe 1 i 6 armji austriackiej zaabsorbowane właściwymi swymi zadaniami nie mogły skutecznie równocześnie sprawować zarządu okupowanych terytorjów. Z tego powodu Austriackie Naczelne Dowództwo powołało w maju 1915 r. dwa Wojskowe Gubernatorstwa, które przejęły czynności administracyjne od wspomnianych Komend Etapowych 1 i 6 armji. Z dotychczasowego obszaru Komendy Etapowej 1 armji z obwodami: dąbrowskim, olkuskim, miechowskim, włoszczowskim, jędrzejowskim, pińczowskim, stopnickim i kieleckim, utworzono c. i k. Wojskowe Gubernatorstwo Kieleckie w Kielcach z tymczasową siedzibą w Miechowie, z obszaru zaś Komendy Etapowej armji 6 z obwodami: noworadomskim, piotrkowskim i chwilowo opoczyńskim i koneckim utworzone c. i k. Wojskowe Gubernatorstwo Piotrkowskie z siedzibą w Piotrkowie.

Oba Gubernatorstwa poddane zostały bezpośrednio Naczelnemu Dowództwu (Kwatermistrzostwu) i stanowiły w zakresie administracji i sądownictwa cywilnego drugą instancję. Trzonem organizacyjnym obu Gubernatorstw miał być istniejący dotychczas przy Komendach Etapowych 1 i 6 armji aparat administracyjny i sądowy.

Pierwotna organizacja Gubernatorstw była bardzo prosta. Gubernatorstwo składało się z oddziału wojskowego, oddziału cywilnego, który dzielił się znów na oddziały polityczny, policyjny i finansowy i wreszcie z Sądu Wojskowego. Na czele Gubernatorstwa stał Gubernator (generał) mający dodanych sobie kilku oficerów, komisarza cywilnego i kilku urzędników administracyjnych.

Dla spraw gospodarczych był przydzielony referent gospodarczy, leśny i ekspert przemysłowy.

W czerwcu 1915 r. utworzono Komendę obwodową w Sandomierzu, w Opatowie i w Iłży, w sierpniu w Radomiu, Koziencach, Janowie, Biłgoraju, Lublinie, i Puławach.

Posuwanie się dalsze wojsk austriackich na wschód wymagało oddania nowych terytorjów zajętych i administrowanych przez poszczególne armje, stałej władzy administracyjnej. Z tego powodu, jak również w celu ujednostajnienia zarządu wojskowego obszarów okupowanych. Austriackie Naczelne Dowództwo utworzyło dnia 1 września 1915 r. dla całego okupowanego terytorjum jedno Generał-Guber-

natorstwo Wojskowe w Kielcach¹⁾. (Militär General Gouvernement). Dnia 1 października 1915 r. to Generał-Gubernatorstwo zostało przeniesione z Kielc do Lublina. W czerwcu 1916 r. poddane zostały władzy Generał Gubernatora obwody: chełmski, hrubieszowski i tomaszowski, utworzone na terenie 1 i 6 armji. W ten sposób obszar administracyjny Generał-Gubernatorstwa Lubelskiego został ustalony. Granicę południową Generał-Gubernatorstwa tworzyła dawna granica austriacko-rosyjską (galicyjską), wschodnią aż do Opalina Bug, zachodnią i południową ustalono z Niemcami w układach: 1) poznańskim z 9/10 stycznia 1915 r. 2) katowickim z 20/22 kwietnia 1915 i 3) cieszyńskim z 14. IX (14.XII) 1915 r.

Wydane przez austr. Naczelne Dowództwo ogólne zasady administracji wojskowej w okupowanych obszarach Polski określały zakres i kompetencję Generał-Gubernatora, władz jemu podległych i poszczególnych działów Generał-Gubernatorstwa²⁾

Generał Gubernator podlegał bezpośrednio Naczelnemu Dowództwu, które reprezentowało wojskowy zarząd austriacki terenów okupowanych na zewnątrz i komunikowało się w sprawach związanych z tym zarządem z rządem austriackim, węgierskim i niemieckim. Generał-Gubernator wojskowy był najwyższym organem władzy wykonawczej i ostatecznie rozstrzygającą instancją w sprawach administracyjnych i sądowych, oraz jedynym, odpowiedzialnym komendantem Generał-Gubernatorstwa.

Wykonywał władzę we wszystkich działach administracji z wyjątkiem tych, które przekazane były innym organom, lub zastrzeżone czynnikom wyższym jak np. koleje, poczta i górnictwo.

Generał-Gubernator znosił się z niemieckim Generał-Gubernatorem i Rządem polskim za pośrednictwem Komisarza Rządu lub jego zastępcy. Do pomocy miał dodanych inspektorów gubernialnych (Gouvernements — Inspizierende), którzy nie mając żadnej władzy, ani nie stanowiąc jakiejś instancji pośredniej pomiędzy Generał-Gubernatorem, a Komendantami obwodowymi, byli tylko jego informatorami w zakresie działalności i czynności administracyjnych Komendantów obwodów.

Instancjami podległymi Generał-Gubernatorowi w sprawach administracyjnych były: a) Wojskowe Generał-Gubernatorstwo, b) Komendy obwodowe, c) organy autonomiczne.

1) Dziennik rozporządzeń c. k. Zarządu Wojskowego w Polsce Cz. VIII Nr. 34.

2) Allgemeine Grundzüge für die k. ru Militärverwaltung in den besetzten Gebieten Polens Op. Nr. 90.000 z 1915 (Druk).

a) Wojskowe General-Gubernatorstwo.

W r. 1915 dzieliło się na sekcję wojskową, sekcję administracyjną i przedsiębiorstwa gospodarcze.

Sekcja wojskowa, na której czele stał szef sztabu gen. Gen.-Gubernatorstwa, składała się z oddziału prezydjalnego, oddziału żandarmerji, intendentury i kancelarji. Osobną jednostkę stanowił oddział wywiadowczy (Nachrichtenabteilung).

Sekcja administracyjna z Krajowym Komisarzem Cywilnym na czele dzieliła się na trzy oddziały mianowicie: 1) polityczno-policyjny, 2) finansowy i 3) sprawiedliwości. Oddziały te dzieliły się na pododdziały, względnie referaty. I tak oddział polityczno-policyjny dzielił się na następujące referaty: polityczny, policyjny, szkolny, sanitarny, przemysłowy i socjalno-polityczny, gospodarczy, leśny, techniczny, dotyczący ochrony ptaków, rybołówstwa i polowania.

Oddział finansowy składał się z dwu referatów t. j.

1) podatków bezpośrednich i 2) podatków pośrednich.

Oddział sprawiedliwości miał dwa pododdziały mianowicie: 1) dla spraw cywilnych, 2) dla spraw karnych.

Na oddział przedsiębiorstw gospodarczych składały się: 1) Dyrekcja dóbr i lasów, 2) Wojskowy Urząd Górniczy.

Organizacja Gen. Gubernatorstwa ulegała z biegiem czasu zmianom bardzo znacznym, atoli zasadniczy podział urzędu na trzy oddziały główne mianowicie na Sekcję wojskową (Militärsektion — M. S.), Krajowy Komisarjat Cywilny (Zivillandeskommssariat—Z. L. K.) oraz Sekcję gospodarczą Gen. Gubernatorstwa utrzymała się do końca istnienia Gen. Gubernatorstwa. Nieżnacznym zmianom ulegała jedynie organizacja Krajowego Komisarjatu Cywilnego, natomiast bardzo duże zmiany zachodziły w Sekcji wojskowej a przede wszystkim w Sekcji gospodarczej.

Po zwinięciu Sekcji gospodarczej (W. S.) istniała od marca do końca sierpnia 1918 r. Sekcja ekonomiczna¹⁾ (Oekonomische Sektion).

Każda z tych sekcji, jak również Komisarjat Cywilny dzielił się na oddziały, względnie referaty. I tak Sekcja wojskowa, na której czele stał szef sztabu Gen. Gub., dzieliła się na następujące oddziały²⁾.

1) Gstb. (sztab generalny).

W zakres działania tego oddziału wchodziły sprawy, dotyczące sztabu gen. operacyjne, etapowe, szyfrowe, rozmieszczenie dowództw, wojsk i zakładów, ochrona linii kolejowych, telegraficznych, telefo-

¹⁾ Einteilungslisten. Lublin 1916, 1917 i 1918.

²⁾ Na podstawie Einteilungsliste z lutego 1918 r.

nicznych, fortyfikacyj, wyszkolenie wojska, umocnienia linii operacyjnych, pomiary kraju i jego opisy, sporządzanie meldunków sytuacyjnych, organizacja Generala Gubernatorstwa i Komend obwodowych, sprawy Polskiego Naczelnego Komitetu Narodowego, Legjonów, jeńców wojennych, oddziałów robotniczych, ustalenie granicy Gen. Gubernatorstwa, zawieranie układów w tej sprawie i t. p.

2) II. Ten wydział załatwiał sprawy personalne specjalne, jak np. zażalenia, sprawy dyscyplinarne, wnioski odznaczeniowe, sprawy honorowe itp.

3) III. Do tego wydziału należały zwykle sprawy personalne, a więc sprawy nominacji oficerów i urzędników wojskowych, ich starszeństwo, przydziały, zwalnianie ze służby, urlopy, listy kwalifikacyjne, szematyzm Generala-Gubernatorstwa i t. d.

4) IV. Załatwiał sprawy umocnień technicznych, budowę mostów na Wiśle, sprawy żeglugi na Wiśle, sprawy regulacji tej rzeki, flotyli i t. d.

5) V. (Komunikacja). Załatwiał sprawy budowy kolejek wązkotorowych, polnych i leśnych, poczty i telegrafu, telefonu i t. d.

6) VI, sprawy automobilowe.

VII, sprawy personalne szeregowych (uzupełnienia, urlopy uwolnienia i t. d.).

VIII sprawy, dotyczące koni i taborów.

IX sprawy żandarmerji.

X sprawy grobów poległych¹⁾.

XI sprawy Polskiej Siły Zbrojnej (Polnische Wehrmacht).

N. A. Oddział wywiadowczy — prowadził wywiady.

F. S. sprawy duszpasterstwa wojskowego.

M. S. sprawy sądownictwa wojskowego, opinie prawne w sprawach wyroków składanych przez sądy wojskowe Generala-Gubernatorowi do zatwierdzenia, przepisy, dotyczące stanu wyjątkowego, sprawy aresztów i więzień i t. p.

S. Ch. — sprawy sanitarne

B. A. — sprawy budowy dróg, mostów (z wyjątkiem mostów na Wiśle) budynków, pomieszczeń dla wojska, placów na ćwiczenia wojskowe, strzelnic i t. d.

I. — intendentura.

K. D. kierownictwo kancelarji.

XII. Zwalczanie propagandy nieprzyjacielskiej.

¹⁾ Sprawy grobów poległych wchodziły do roku 1917 do zakresu działania referatu „D.” Krajowego Komisarjatu Cywilnego. Por. Gzłb. Präs Nr. 10.266.17.

K r a j o w y K o m i s a r j a t C y w i l n y .

Krajowy Komisariat cywilny dzielił się na następujące oddziały, względnie referaty.

B. Z. Ch. (Büro des Zivilchefs). Jest to biuro prezydjalne Komisarza cywilnego. Załatwiało ono sprawy personalne oraz wszelkie sprawy ważniejsze.

A. Referat polityczny. Do niego należały następujące sprawy: organizacja władz, współpraca z innymi referatami przy załatwianiu spraw publiczno-prawnej natury, stowarzyszenia, gminy, wydawanie opinii w sprawach politycznych, sprawy ros. Banku Włociańskiego, personalne sprawy urzędników politycznych i t. p.

B. Referat policyjny. Załatwiał wszystkie sprawy wchodzące w zakres służby policyjnej.

B. Referat prasowy. Zbierał głosy prasy, sporządzał wyciągi z ważniejszych dzienników, wychodzących na obszarze okupacji austr. w Galicji i Austrii, gromadził wiadomości, pojawiające się w prasie o administracji okupowanego terytorjum, opracowywał przepisy cenzuralne, składał miesięczne sprawozdania z wyników czynności w zakresie prasy władz administracyjnych I instancji i t. p.

D. Referat sanitarny. Załatwiał wszystkie sprawy z zakresu sanitarnego — jak zwalczanie chorób, epidemij, sprawował nadzór nad aptekami i t. p.

Z. E. Referat przemysłowy i socjalnopolityczny. Rozstrzygał w II instancji sprawy koncesyj i kar administracyjnych, sprawował nadzór nad bankami, Polską Centralą Handlową i podobnymi innymi organizacjami, do niego należały sprawy monopolowe, górnictwo, zarząd przymusowy przedsiębiorstw przemysłowych, sprawy ubezpieczeniowe, cła, statystyka handlowa i przemysłowa i katastr, popieranie drobnego przemysłu, przedsiębiorstwa fabryczne, popieranie fabryk, inspekcja fabryk i t. p. Inspekcję tę sprawował osobny referat oznaczony F. I.

Z. F. Referat gospodarczy. Miał w swym zakresie sprawy kultury rolnej, zagospodarowywania opuszczonych majątków, zarząd dóbr donacyjnych, doświadczałnie gospodarcze, stowarzyszenia gospodarcze, stowarzyszenia gospodarcze, kredyty gospodarcze i t. p.¹⁾

G. Referat leśny. Załatwiał sprawy związane z gospodarstwem leśnym, polowaniami, ochroną ptactwa i rybołóstwem. Był II instancją dla tych spraw.

¹⁾ Referat ten został zwinięty 1 kwietnia 1918. Zob. Präs. Nr. 5522/18.

H. Referat weterynaryjny. Ogniskował w sobie służbę weterynarską na obszarze Generał-Gubernatorstwa.

A. V. Kierował centralą pośrednictwa pracy, sprawował nadzór i kontrolę nad działalnością powiatowych urzędów pośrednictwa pracy, prowadził statystykę robotniczą i t. d.

N. Referat zapomogowy. Do jego zakresu działania należało popieranie usiłowań, zmierzających do odbudowy zniszczonych miejscowości, sprawy komitetów pomocy, wsparcia dla osób cywilnych, pensje rosyjskich urzędników i ich rodzin, zasiłki dla rodzin rosyjskich rezerwistów jak również dla rodzin robotników cywilnych i cywilnych woźniców, fundusz dyspozycyjny Generał-Gubernatorstwa i t. d.

K. U. Oddział szkolny i wyznaniowy. Załatwiał sprawy szkolne i wyznaniowe. Do tego oddziału należał także referat archiwalny, Naukowa Komisja, mająca swą siedzibę w Kielcach i referat ochrony zabytków.

F. A. Oddział finansowy. Dzielił się na sześć referatów mianowicie: 1) prawodawczy, i organizacyjny, 2) podatków bezpośrednich, 3) podatków pośrednich i monopolu wódczanego, 4) należności, 5) monopolu tytoniowego i solnego, 6) straży skarbowej, biura techniczne i rachubę. Zakres działania uwidacznia wyraźnie powyższy podział.

Z. G. Oddział sądownictwa cywilnego. Załatwia sprawy związane z organizacją, zarządem i nadzorem nad sądownictwem w sprawach cywilnych i karnych (tam gdzie nie były one sądzone przez sądy wojskowe), sprawy adwokatów i notariuszy, hipotek i ksiąg gruntowych, prośby i wnioski o ułaskawienie osób zasądzonych przez sądy cywilne i t. p.

R. Sprawy sądownictwa karnego. Do tego referatu należała także redakcja Dziennika Rozporządzeń Gen. Gub.

Sekcja gospodarcza (W. S.) (Wirtschafts- s e k t i o n).

Sekcja ta rozwinęła się z Wydziału gospodarczego (Wirtschaftsausschuss) utworzonego przy Generał - Gubernatorstwie z początkiem 1916 r. Zadaniem tego wydziału, podległego bezpośrednio Generał Gubernatorowi, było gromadzenie i planowe wyzyskanie i użycie nadwyżki płodów rolnych i produktów przemysłowych (z wyjątkiem produkcji węglowej i kruszców). Troską jego miało być równocześnie podniesienie i zwiększenie tej produkcji¹⁾.

¹⁾ *Organische Bestimmungen für den Wirtschaftsausschuss des G. G. Präsi Nr. 130/1916 (Druk).*

W miarę tego, jak zakres Wydziału tego wzrastał, tworzono nowe referaty i działy służby gospodarczej, które dały podstawę do utworzenia w połowie 1916 r. Sekcji gospodarczej. Organizacja jej ulegała częstym zmianom zależnie od potrzeb i wymagań gospodarczych, jakie stawiała wojna i coraz trudniejsze położenie gospodarcze Austrii, a także stan gospodarczy okupowanego kraju. Z początkiem r. 1918 Sekcja gospodarcza dzieliła się na następujące referaty, względnie oddziały:

- 1) L. O. — referat gospodarczo - organizacyjny,
- 2) L. V. — referat gospodarczo - administracyjny,
- 3) Ap. — referat aprowizacyjny,
- 4) R. S. — Centrala Surowców (Rohstoffzentrale),
- 5) E. V. Z. — Centrala dla spożytkowania płodów rolnych (Ernteverwertungszentrale),
- 6) F. D. — Dyrekcja lasów i dóbr (Forst und Güter-Direktion).
- 7) W. V. Z. — Centrala Obrotu Towarów (Warenverkehrszentrale),
- 8) W. N. A. — Oddział gospodarczo - wywiadowczy (Wirtschaftliche Nachrichtenabteilung),
- 9) Kancelarja.

Centrala Surowców powołana została do życia przez Naczelne Dowództwo austriackie w sierpniu 1916 r. Zadaniem jej było zgromadzenie surowców oraz fabrykatów na potrzeby wojskowe, przerabianie surowców, kontrola nad nimi i t. d. Dzieliła się na sześć działów:

- 1) dział skór,
- 2) dział metali,
- 3) dział żelaza,
- 4) dział włókienniczy,
- 5) dział tłuszczów i smarów (oliwy),
- 6) dział chemikaljów,

Ponadto w skład jej wchodziła rachuba, oddział ekspedycyjny, registratura, komisja zakupów towarów włóknistych i zakład umundurowania oficerów.

Centrala Obrotu Towarów miała swoją siedzibę pierwotnie w Krakowie, utworzona tam w początku r. 1916. Zadaniem jej było skupienie ruchu towarowego między Austrią a obszarem okupowanym przez wojska austriackie.

Centrali podlegały oddziały wywiadowcze (Auskunftstellen) w Kielcach (początkowo z siedzibą w Krakowie), w Piotrkowie (później w Radomiu), w Rzeszowie (przeniesiony później do Lublina) i we Lwowie, które spełniały funkcje pośrednicze pomiędzy Centralą a kupiectwem polskim z okupacji austr.

Z czasem, gdy kupiectwo przyzwyczało się do stosunków handlowych z Austrią i gdy warunki podróży do obszaru okupowanego stały się łatwiejsze, przeniesiono Centralę do Lublina a oddziały wywiadowcze zwinięto.

Centrala Obrotu Towarów dzieliła się w 1918 r. na pięć oddziałów i miała ekspozytury w Krakowie, Wiedniu i Budapeszcie i komendy dyrygujące (Dirigierungs-kommando) w Granicy i Pustyni.

Dyrekcja Lasów i Domen administrowała lasami i dobrami państwowymi. Składała się z sześciu oddziałów.

Oddział gospodarczo-wywiadowczy (W. N. A.) miał za zadanie zwalczanie przemytnictwa i handlu towarami przemycenymi.

Sekcja gospodarcza została z dniem 1 marca 1918 r. rozwiązana a poszczególne jej oddziały (referaty) już to przeniesione do nowo utworzonej Sekcji Ekonomicznej (Oekonomische Sektion — oznacz. Oe. S.), już to przeszły do Sekcji Wojskowej.

Do Sekcji Ekonomicznej, na której czele stanął szef intendenty General-Gubernatorstwa weszły:

- 1) intendentura, zreorganizowana dotychczasowa intendentura G.G.
- 2) Centrala dla spożytkowania płodów rolnych (E. V. Z.).
- 3) Centrala surowców (R. S.)
- 4) Wydział aprowizacyjny (Ap.), (od 2 — 4 w dotychczasowej Sekcji Gosp.).
- 5) Wydział zakupu mięsa i tłuszczów (Fl.) tj. dotychczasowy wydział VII intendenty, która została zreorganizowana i podzielona na cztery wydziały oznaczone J. I. J. II. J. III. J. IV,

Referaty zniesionej Sekcji Gospodarczej L. O. — gospodarczo-organizacyjny i L. V. — gospodarczo-administracyjny i oddział gospodarczo-wywiadowczy (W. N. A.) oraz oddział pługów motorowych (Mopf) utworzyły nowy oddział gospodarczy (Wirtschaftsabteilung WA), który wcielony został do Sekcji wojskowej.

Do tej Sekcji wojskowej przeniesione zostały także jako osobne wydziały: Centrala Obrotu Towarów (W.V.Z.), Dyrekcja Lasów i Domen (F. D.) i podporządkowane bezpośrednio szefowi sztabu General-Gubernatorstwa¹⁾. Ten nowo utworzony oddział gospodarczy (WA) wyłączony został następnie z Sekcji wojskowej i z dniem 1 maja 1918 r. przeszedł do Sekcji ekonomicznej, przyczem włączono do niego Centralę dla spożytkowania płodów rolnych (EVZ) tak, że w Sekcji wojskowej pozostały z dawnej Sekcji gospodarczej jedynie Centrala Obrotu Towarów (W. V. Z.) i Dyrekcja Lasów i Domen (F. D.).

¹⁾ Gztlb, Präs: Nr. 2933/18 z dnia 23.II.1918.

Zreorganizowana w ten sposób Sekcja ekonomiczna składała się z następujących oddziałów:

- 1) Kierownictwa z referatem budżetowym,
- 2) Intendentury z dotychczasowymi referatami J. I, J. II, J. III, J. IV i Fl.
- 3) Oddziału gospodarczego (WA), do którego należały:
  - a) Centrala dla spożytkowania płodów rolnych (EVZ).
  - b) Oddział aprowiz. (Ap.),
  - c) Oddział gospodarczo admin. (L. V.)
  - d) Oddział gospodarczo-wywiad. (W. N. A.)
  - e) Oddział pługów motor. (Mopf).
- 4) Centrali Surowców.
- 5) Wspólnej kancelarii¹⁾

W miesiąc później przeprowadzono nową reorganizację Sekcji ekonomicznej. Mianowicie 10 czerwca 1918 r. wyłączono z niej oddział gospodarczy (W. A.) i podporządkowano ponownie bezpośrednio szefowi sztabu Gen.-Gubernatorstwa. Jednocześnie wyodrębniono z niego oddział gospodarczo-wywiadowczy (W. N. A.) i podporządkowano również bezpośrednio szefowi sztabu. W ten sposób oddział gospodarczy przeszedł pod bezpośrednie rozkazy szefa sztabu. Dzielił się na cztery referaty tj.

- 1) Centralę dla spożytkowania płodów rolnych (E. V. Z.).
- 2) Oddział gospodarczy (Ldw. dotychczasowy L. V.).
- 3) Oddział aprowizacyjny (Ap).
- 4) Komendę pługów motorowych (Mopf).

We wrześniu 1918 r. nastąpiła nowa reorganizacja całego Generał-Gubernatorstwa a w tem także i Sekcji ekonomicznej, i Wydziału gospodarczego.

Sekcja wojskowa pozostała nadal bez zmian, tak samo Krajowy Komisarjat Cywilny. Natomiast zniesiona została Sekcja ekonomiczna, a wznowiona Sekcja gospodarcza (Wirtschaftssektion), która składała się z wydziału gospodarczego (W. A.), podzielonego na następujące referaty: gospodarczy (LDW), 2) aprowizacyjny (Ap), 3) żniw (EV), 4) owoców i jarzyn (OG. St.), 5) nasion (Säm), 6) pługów motorowych (Mopf), 7) Centralę dla spożytkowania płodów rolnych (EVZ), 8) Centralną buchalterję (ZB) dalej dyrekcji Lasów i Dóbr (F. D.), Centrali Obrotu Towarów. (WVZ), Centrali Surowców (RS) i gospodarczego referatu wywiadowczego (WNA). Sekcja wojskowa i Sekcja gospodarcza podlegały bezpośrednio szefowi sztabu Generał-Gubernator-

¹⁾ Gztl. Präs. Nr. 7240/18 z dnia 1.V. 1918 r.

stwa. Ponadto podporządkowane były bezpośrednio temuż szefowi oddział wywiadowczy (NA), dyrekcja kancelarii (K. D.) i intendentura (J) podzielona na znane nam już referaty z kasą, likwidatura, urzędem pożyczek państwowych i kancelarią intendentury. Szef cywilny Komisarjatu Cywilnego podlegał bezpośrednio General-Gubernatorowi¹⁾.

Organami administracji lokalnej były Komendy powiatowe (Kreis-kommando). Było ich 27²⁾. W skład Komendy powiatowej wchodził oddział wojskowy i oddział administracyjny, Sąd Wojskowy, Sąd Okręgowy, powiatowa Komenda Żandarmerji, powiatowy Urząd leśny i Komisarjat Policji. Oddział administracyjny tworzyły następujące referaty:

- a) polityczny i policyjny,
- b) szkolny i wyznaniowy,
- c) przemysłowy i społeczno-polityczny,
- d) pośrednictwa pracy,
- e) gospodarstwa rolnego i leśnego,
- f) sanitarny,
- g) finansowy.

Naczele oddziału administracyjnego stał cywilny urzędnik jako kierujący komisarz cywilny podległy komendantowi powiatu, względnie jego zastępcy³⁾.

Sąd Wojskowy sądził sprawy karne w trybie doraźnym. Sąd Cywilny Okręgowy był instancją odwoławczą w sprawach cywilnych i karnych od wyroków Sądów pokoju.

Władzami administracyjnymi samorządowymi były w powiatach przedstawicielstwa powiatowe (Kreisvertretungen), t. j. sejmiki powiatowe⁴⁾ oraz gminy miejskie⁵⁾ i wiejskie.

Przez pewien czas władze okupacyjne posługiwały się organiza-

¹⁾ Präs. Nr. 14989/1918. — Beilage.

²⁾ Do roku 1917 nazywane Komendami obwodowymi, a od 17 kwietnia 1917 Komendami powiatowymi. Dziennik rozporządzeń c. k. Zarządu Wojsk. w Polsce Cz. VIII. z dnia 30/IV.1917, poz. 40. Komendy powiatowe były w Busku, Biłgoraju, Chełmie, Dąbrowie, Hrubieszowie, Jędrzejowie, Janowie, Kielcach, Końskiem, Kozienicach, Krasnostawie, Lublinie, Lubartowie, Miechowie, Noworadomsku, Olskuszu, Opatowie, Opocznie, Puławach, Piotrkowie, Pińczowie, Radomiu, Sandomierzu, Tomaszowie, Wierzbniuku, Włoszczowie i Zamościu.

³⁾ Allgemeine Grundzüge für die k. u. k. Militärverwaltung der besetzten Gebiete Polens. MVNr. 37000/P. Por. tez. Schematismus de k. u. k. Militär Generals Gouvernements für das öst.-ung. Okkupationsgebiet im Polen 1917. Lublin 1917.

⁴⁾ Dziennik Rozporządzeń c. k. Zarządu Wojsk. w Polsce Cz. XVII z dnia 29/IX 1917 Nr. 76.

⁵⁾ Dziennik Rozporządzeń .... Część XXV z dnia 23/VIII. 1916 Nr. 64—65.

cjami gospodarczymi polskimi jak np. Polską Radą gospodarczą powołaną do życia w Lublinie w 1917 r.

Niezależne były od Generał-Gubernatora koleje, poczta i telegraf oraz górnictwo. Zarząd kolei należał do Komendy kolei północnych (Heeresbahnkommando Nord) w Radomiu, która podlegała równocześnie Naczelnemu Dowództwu i Ministerstwu Wojny. Poczta i telegrafem zarządzała Etapowa Dyrekcja Poczty i Telegrafów (Etappen-Post- und Telegraphendirektion) w Lublinie, zależna bezpośrednio od Naczelnego Dowództwa. Kopalniami zaś zarządzał Wojskowy Urząd Górniczy (Militärbergamt) w Dąbrowie.

A k t a.

Z powyższych władz i urzędów Archiwum posiada akta władz i urzędów następujących:

- I. Etapowych Komend armji 1, 2 i 6.
- II. Gubernatorstwa wojskowego w Piotrkowie.
- III. Gubernatorstwa wojskowego w Kielcach
- IV. Generał-Gubernatorstwa, początkowo w Kielcach później w Lublinie.
- V. Fragmenty akt Komendy Powiatowej w Lublinie, Olkusz i Janowie.
- VI. Fragmenty akt sądowych przy Komendach Powiatowych.
- VII. Dzienniki Rozporządzeń Generał-Gubernatorstwa i Komend Powiatowych, oraz rozkazy Generał-Gubernatorstwa, Komendy kolejowej i inne.

I. Akta Komend Etapowych armij.

Z akt Komend Etapowych armij, które sprawowały administrację terytorjum zajętego przez wojska austriacko-węgierskie, zachowały się w Archiwum Wojskowym tylko fragmenty. Są to akta następujące:

1) Akta Komendy Etapowej 1 armji:

R. 1914 (sierpień — grudzień) Nr. 1—50.

Do nich jest dziennik (Nr. 1 — 50).

R. 1915 (styczeń — maj) Op. Nr. 4841 — 21842.

„ (luty — maj) Res. Nr. 2641 — 5798.

„ (styczeń — maj) E. Nr. 6097 — 13162.

2) Akta Komendy Etapowej 2 armji:

R. 1914 (25 — 29 grudnia) Op. Nr. 1969 — 2878.

R.1914/15 (30 grudnia 1914 — 19 lutego 1915) Nr. 1 — 30

są to akta Komisarza cywilnego.

- 3) Akta Komendy Etapowej 6 armji:
 R. 1915 (20 lutego — 17 maja) Nr. 32 — 80 (Komisarz cywilny).
 „ (9 lutego — 28 maja) Op. Nr. 2916 — 4731.
 „ (22 lutego — 26 maja) 4493 — 9635.

Pierwsze komplety akt najwcześniejszych stanowią akta obu Wojskowych Gubernatorów piotrkowskiego i kieleckiego. W obu Gubernatorstwach osobno układane były akta prezydjalne względnie poufne — osobno zaś wszystkie inne. Akta prezydjalne obejmuje przeważnie sprawy ogólne, personalne, polityczne, organizacyjne itp.

II. Akta Wojskowego Gubernatorstwa w Piotrkowie.

- 1) Prezydjalne (oznacz. Präś Nr.) obejmuje czas od czerwca do września 1915 r. tj. cały okres istnienia Gubernatorstwa.
 Do nich istnieje dziennik prezydjalny od Nr. 1 — 620.
 Obejmuje czas od 25 maja do 31 sierpnia 1915.
 2) Akta zwykle obejmują 2515 numerów. Pochodzą z okresu od 30 maja do 31 sierpnia 1915 r.
 Do nich istnieje dziennik fragmentaryczny.

III. Akta Gubernatorstwa Wojskowego w Kielcach.

- 1) Reservate (prezydjalne) numerów 651 obejmują czas od czerwca do września 1915 r. Początek dziennika od Nr. 1 — 176 zaginął. Zachowała się część dalsza od Nr. 177 do 651.
 2) Akta zwykle obejmują 7060 numerów z okresu od maja do września 1915 r.
 Dziennik zachował się w całości. Zachowała się również I część indeksu.

IV. Akta Generał - Gubernatorstwa w Lublinie.

Do sierpnia 1916 r. prowadzono osobno akta prezydjalne, akta ogólne i akta intendenty. Były więc trzy rejestraty a) prezydjalna (Präsidialregistratur), b) ogólna (Allgemeine Registratur), w której składano akta wszystkich innych sekcji i c) rejestratura intendenty. Dla spraw własnego zakresu miały osobne kancelarje, oddział wywiadowczy, oddział żandarmerji i Dyrekcja Lasów i Dóbr.

W sierpniu 1916 r. zreorganizowano biurowość Generał-Gubernatorstwa i potworzono rejestraty sekcyjne, względnie działowe. Osobną więc kancelarję i odrębną rejestraturę otrzymała Sekcja wojskowa (MS), Sekcja Gospodarcza (WS), Krajowy Komisarjat Cywilny (ZLK)

i duszpasterstwo polowe. Dotychczasowa kancelarja i registratura prezydjalna zostały nadal zatrzymane¹⁾. W czasie późniejszej reorganizacji Sekcji gospodarczej (względnie ekonomicznej) osobną kancelarję i registraturę utworzono także w Centrali Surowców, Centrali Obrotu Towarów i gospodarczym oddziale wywiadowczym²⁾.

Reorganizacja biurowości w r. 1916 nie wpłynęła zupełnie na sposób prowadzenia akt prezydjalnych. Zachowują one nadal w 1916 swą numerację bieżącą aż do końca tego roku. Natomiast z chwilą zwinienia ogólnej kancelarji i ogólnej registratury i powołania do życia nowych kancelaryj w Sekcji wojskowej, gospodarczej i Komisariacie Cywilnym dotychczasową numerację bieżącą (protokół) kancelarji ogólnej przejmuje kancelarja Sekcji wojskowej, natomiast kancelarja Sekcji gospodarczej i cywilnego Komisariatu rozpoczynają od numeru 1³⁾.

Dla oznaczenia działu służby należało przed numerem aktu podawać stale sygnaturę danego oddziału względnie referatu. Np. Präs Nr. oznacza akt prezydjalny, III. Nr. . . akt referatu personalnego, IX. Nr... akt referatu żandarmerji, Ap, Nr, .. akt referatu aprowizacyjnego itp. Sekcje oznaczane były na akcie skrótami: MS. (Militärsektion) Sekcja wojskowa, WS (Wirtschaftssektion) Sekcja gospodarcza, ZLK (Zivillandeskomissariat) Krajowy Komisariat Cywilny, J (Intendantz) intendentura, OeS (Oekonomische Sektion) Sekcja ekonomiczna.

1) *Akta prezydjalne* ciągną się nieprzerwanie od powstania General-Bubernatorstwa, tj. od września 1915 do końca rządów okupacyjnych władz austriackich tj. do listopada 1918 r.

W poszczególnych latach przedstawiają się w sposób następujący:

1915 r. (wrzesień — grudzień).

Nr. 1 — 3500. Dziennik od Nr. 1 — 3500. Skorowidz rzeczowy i skorowidz osobowy.

1916 r. Nr. 1 — 18267 dziennik kompletny i dwa skorowidze.

Nr. 1 — 22355, do nich dziennik do Nr. 17 — 22355 i dwa skorowidze.

1918 r. Nr. 1 — 17999, dziennik do Nr. 1 — 17987 i dwa skorowidze.

2) *Registratura ogólna* (Allgemeine Registratur).

1915 r. (wrzesień — grudzień)

¹⁾ Kanzleiordnung. Zu Präs. Nr. 12230 z r. 1916 (druk).

²⁾ Kanzleiordnung. K. D. Präs. Nr. 15260 z r. 1918 (druk).

³⁾ Właściwie Komisariat Cywilny od Nr. 100.001, a Sekcja Gospodarcza od 80.001.

Nr. 1 — 22355, do nich dziennik do Nr. 17 — 22355 i dwa skorowidze.

Wydzielone są z rejestratury tej 1) akta oddziału budowlanego (BA) z Nr. 20000 — 22300.;

2) akta oddziału prawnego (ZJ.) z numerów 1 — 22000.

R. 1916 r. (styczeń — sierpień) Nr. 1 — 60.000. Do nich istnieje dziennik fragmentaryczny i jeden skorowidz rzeczowy.

Wyłączone są z rejestratury ogólnej 1) akta oddziału budowlanego (BA) z numerów 1924 — 60.000, 2) akta oddziału prawnego (ZJ.) z numerów 1 — 60.000.

3) *Akta Sekcji Wojskowej* (MS.).

R. 1916. (sierpień — grudzień) Nr. 60.001 — 80167. Dziennik tylko z miesiąca listopada. Skorowidz rzeczowy—wspólny do akt rejestratury ogólnej.

Wyłączone są z rejestratury Sekcji wojskowej i zebrane w osobną całość akta oddziału budowlanego (BA), akta oddziału sądownictwa wojskowego (MJ).

R. 1917, Nr. 1 — 60.000 i 200001 — 205306¹⁾. Dziennik do Nr. 6001 — 205306 (z dużymi brakami) indeksu niema.

Wyłączone z rejestratury i osobno ułożone są akta oddziału budowlanego (BA), oddziału sądownictwa wojskowego (MJ), oddziału grobów poległych oraz oddziału IV — budowy i dróg i mostów.

R. 1918 (styczeń — listopad) Nr. 1 — 94644.

Do nich istnieje dziennik od Nr. 6001 — 94644, skorowidz rzeczowy (bez końca A—J) i skorowidz osobowy (bez początku).

Wyłączone i osobno ułożone są akta resortów wymienionych wyżej pod r. 1917.

4) *Akta Wydziału gospodarczego* (WA) (Wirtschaftsausschuss).

R. 1916 (maj — sierpień) Nr. 3000 — 4800. Dziennik do Nr. 1 — 5693 (styczeń — grudzień) — jeden skorowidz.

5) *Akta Sekcji Gospodarczej* (WS).

R. 1916. (sierpień — grudzień) Nr. 80.000 — 91838. Do nich dziennik od Nr. 80001 — 86416 i jeden skorowidz rzeczowy.

Z rejestratury Sekcji Gospod. wydzielone są akta Centrali Surowców i Dyrekcji Lasów i Dóbr i włączone do rejestratury tych urzędów.

R. 1917 (styczeń— grudzień). Nr. 60.001 — 99203. Do nich istnieje fragment dziennika, obejmuje tylko Nr. 65113 — 77332 (marzec — lipiec) i skorowidz rzeczowy.

¹⁾ W grudniu po Nr. 60.000 następuje w dzienniku bezpośrednio Nr. 200.001 — bez jakiegokolwiek przerwy w czasie.

R. 1918 (styczeń — luty) Nr. 200.001 — 203.568¹⁾.

Do nich dziennik od Nr. 200.001 — 203.568.

6) *Akta Sekcji Ekonomicznej i Oddziału Gospodarczego*²⁾.

R. 1918 (marzec—listopad) Nr. 1 — 4500 (sekcja ekon. i oddz. gosp.)
4500 — 12008 (oddział gospod. W. A.).

Dziennik od Nr. 1 — 12.008.

Skorowidz rzeczowy.

7) *Akta Centrali Surowców* (Rohstoffzentrale).

R. 1916¹⁾ (sierpień—grudzień) wyłączone z Sekcji gospodarczej
z numerów 80.000 — 91.838.

2) Nr. 1 — 69 registratury własnej.

Do nich 1) dziennik Sekcji gospodarczej (Nr. 80001 — 86416) i skorowidz rzeczowy.

2) dziennik wewnętrzny (własny Nr. 1 — 69).

R. 1917 1) (styczeń—grudzień) akta wydzielone z Sekcji gospodarczej z numerów 60001 — 97185. Do nich istnieje dziennik Sekcji gospodarczej (Nr. 65113 — 77332) od marca do lipca — i skorowidz rzeczowy.

2) Nr. 70 — 7423 akta registratury własnej. Do nich jest dziennik własny (Nr. 70 — 7094) i kilka skorowidzów.

R. 1918 (styczeń — listopad).

1) Nr. 1 — 18183. Do nich zachował się dziennik własny (wewnętrzny) (Nr. 1 — 17414).

2) 270001 — 272846 (styczeń — październik). Do nich jest dziennik (Nr. 270001 — 272835).

8) *Akta Centrali dla spożytkowania płodów rolnych* (EVZ).

R. 1916 — 1918. Mieszczą się w kilku przegrodach. Do nich zachowały się dzienniki od października 1916 do listopada 1918. Do akt tych należą jeszcze akta centralnej buchalterji z lat 1916 — 1918. Jest ich spora ilość (40 przegród). Do nich zachowały się dzienniki z lat 1916 — 1918

9) *Akta Dyrekcji Lasów i Dóbr* (FD).

Zachowało się 120 fascykułów.

10) *Akta Gospodarczego Oddziału Wywiadowczego* (WNA).

Jest ich zaledwie dwie przegrody z lat 1917 — 1918. Do nich istnieje dziennik z czasu od sierpnia 1917 do listopada 1918 r.

11) *Akta Centrali Obrotu Towarów* (W. V. Z.)

¹⁾ Rozporządzenie KD. Nr. 204011/17 z dnia 23/XII. 1917 nakazywało, aby od dnia 1. I. 1918 Sekcja Wojskowa rozpoczęła dziennik swój od Nr. 100.000; Komisariat Cywilny od 200.000.

²⁾ O aktach intendentury mowa niżej.

Obejmują także akta pierwotnego referatu wywozowego od czerwca 1915 do grudnia 1917. Akta centrali samej obejmują czas od grudnia 1917 do listopada 1918 r. Mieszczą się w 72 przegrodach. Do nich znajdują się dzienniki z lat 1915 — 1918.

12) *Akta intendentury.*

R. 1915 (wrzesień — grudzień) Nr. 1 — 5827, do nich dziennik Nr. 1 — 5827. Skorowidzów brak.

R. 1916 (styczeń — grudzień) Nr. 1 — 27712. Dziennik od Nr. 10001-27712. Skorowidzów brak.

R. 1917 (styczeń—grudzień). Nr. 1—34500. Dziennik od Nr. 21153—31984. Skorowidzów niema.

R. 1918 (styczeń — listopad) Nr. 1 — 46401. Dziennik 1 — 8000. Skorowidzów brak. Do akt intendentury należą jeszcze akta grupy rachunkowej (Rechnungsgruppe der Intendantz des M. G. G.). Obejmują około 100 fascykułów z lat 1915 — 1918. Wśród nich są akta rachunkowe Komend Powiatowych i Urzędu Górniczego w Dąbrowie, nadsyłane do cenzury.

13) *Akta Krajowego Komisariatu Cywilnego (Z. L. K.).*

Jak już wspomniałem aż do sierpnia 1916 akta Komisariatu Cywilnego włączone były do jednej registratury ogólnej (Allgemeine Registratur). W sierpniu 1916 r. Komisariat otrzymał własną registraturę.

Analogicznie do oddziału prezydjalnego w Sekcji wojskowej, utworzono także w Komisariacie Cywilnym biuro Szefa cywilnego (Büro des Zivilchefs — B. Z. Ch.). Jak więc w Sekcji wojskowej była obok kancelarii ogólnej, kancelaria prezydjalna a obok registratury prezydjalnej, registratura ogólna, tak i w komisariacie Cywilnym istniała osobna kancelaria szefa cywilnego z odrębną registraturą od r. 1917 także osobna kancelaria ogólna z ogólną registraturą. W sierpniu 1918 zniesiono tę registraturę i potworzono odrębne registry oddziałowe, względnie referatowe. Akta z r. 1916 i 1917 miały pozostać w tej ogólnej registraturze. Akta zdziałane 1 września 1918 r. miały być już składowane i utrzymywane w registraturach referatowych¹⁾. W rzeczywistości jednak akta zostały podzielone według referatów.

Mamy więc akta biura Szefa cywilnego (BZCh) i akta referatowe objęte ogólną numeracją.

a) *Akta biura Szefa cywilnego (BZCh).*

R. 1916 (listopad — grudzień). Około 300 numerów wyłączonych z ogólnej registratury z pośród Nr. 105684 — 126621. Dziennika brak.

R. 1917 (styczeń — grudzień). Nr. 1 — 4239. Do nich dziennik Nr. 1 — 4239 oraz dwa skorowidze.

¹⁾ Zivillandeskommissariat. BZCh. Nr. 3088/18.

R. 1918 (styczeń — listopad). Nr. 1 — 3200 oraz 152452/3201 — 162036/3943¹⁾. Do nich dziennik obejmujący te same numery oraz dwa skorowidze.

b) Akta rejestratury ogólnej rozdzielone są pomiędzy poszczególne referaty. Nie można więc podać numerów, gdyż w obrębie każdego roku, każdy referat może zawierać numery od pierwszego dziesiątka do ostatniego w granicach numerów danego roku. Podaję więc tylko numery w poszczególnych latach, razem wzięte dla wszystkich referatów, wraz z biurem szefa cywilnego, jeżeli chodzi o rok 1916.

R. 1916 (sierpień — grudzień). Nr. 100000 — 127000. Dziennik zachował się tylko do Nr. 100001 — 106000.

R. 1917 (styczeń — grudzień). Nr. 100.0001 — 180.000. Dziennik obejmuje Nr. 100.0001 — 179.126.

R. 1918 (styczeń — wrzesień). Nr. 100.001 — 179.000. Do nich dziennik od Nr. 100.001 — 151.280, i dziennik BZCh, 152452/3201 — 162036/3443.

Do następujących referatów istnieją ponadto specjalne skorowidze referatowe, mianowicie do referatu politycznego (A), szkolnego i wyznaniowego (KU), zapomogowego (N), redakcji Dziennika Rozporządzeń (R), przemysłowego i społeczno-politycznego (ZE) (tylko do r. 1917) i prawnego (Z. J.).

Ogółem wszystkich akt krajowego Komisarjatu Cywilnego jest 333 fascykuły. Obok akt prezydjalnych oddziału wojskowego stanowią one najcenniejszy materiał aktowy z okresu okupacji austriackiej, zawierając pierwszorzędny materiał do historii administracji kraju okupowanego oraz do historii Polski w czasie wielkiej wojny.

Do zespołu akt Generalnego Gubernatorstwa nie należą przechowane w Archiwum akta Polskiej Centrali Zbożowej z lat 1917 — 1918. Mieszczą się w 70 przegrodach.

V. A k t a K o m e n d p o w i a t o w y c h.

Archiwum posiada tylko akta Komend powiatowych w Lublinie, Olkuszu i Janowie. Największą grupę przedstawiają akta Komendy powiatowej lubelskiej. Akt Komendy powiatowej w Olkuszu i Janowie jest zaledwie kilka fascykułów. Do akt powiatowych lubelskich zachowały się dzienniki i skorowidze.

---

¹⁾ Od września 1918 kancelaria Szefa cywilnego (BZCh) przejęła numerację dotychczasowego dziennika ogólnego. Stąd przeskok do wysokich liczb łamanych przez bieżącą numerację dziennika działowego BZCh.

VI. Akta sądowe.

Zachowały się w większej lub mniejszej ilości ze wszystkich Sądów Powiatowych.

VII. Dzienniki Rozporządzeń.

Wydawane były w języku niemieckim i polskim. Zachowały się następujące:

Verordnungs-Blatt des k. u. k. Militärgeneralgouvernements für das oest.-ung. Okkupationsgebiet in Polen.

R. 1915 Nr. 1 — Stück III. (od 9/X — 20/XI).

R. 1916. Stück IV — XX. (4/I — 31/XII).

Dziennik Rozporządzeń c. i k. Generalnego Gubernatorstwa Wojskowego dla austriacko węgierskiego obszaru okupowanego w Polsce.

R. 1915. Nr. 1 — Część III. (od 9/X — 20/XI).

R. 1916. Część IV — XX (4/I — 31/XII).

Verordnungsblatt der k. u. k. Militärverwaltung in Polen.

R. 1915. Stück I — XIV (19/II — 30/XII).

R. 1916. Stück XV — XXX (12/II — 6/XII).

R. 1917. Stück I — XXV (13/I — 25/XII).

R. 1918. Stück I — XXII (7/I — 19/X).

Dziennik rozporządzeń c. i k. Zarządu wojskowego w Polsce

R. 1915. Część I — XIV (19/II — 30/XII).

R. 1916. Część XV — XXX (12/II — 6/XII).

R. 1917. Część I — XXV (13/I — 21/XII).

R. 1918. Część I — XXII (7/I — 19/X).

Ponadto w Archiwum znajdują się rozkazy wojskowe jak np.:

Militär - General - Gouvernement - Befehle 1915 — 1918.

2. Armee - Kommando - Befehle 1917 — 1918.

4. Armee - Kommando - Befehle 1916 — 1918.

Heeresbahn - Kommando - Befehle 1917 — 1918.

4. Generalkommando — Befehle 1918 i inne.

Wreszcie są jeszcze rozporządzenia jak np. Kriegsministerium-Erlässe, Verlautbarungen 1912 — 1918, Reichsgesetzblatt 1907 — 1918. Polizeidirektion Wien. Mitteilungen 1916 i inne.

II. OKUPACJA NIEMIECKA

Do zarządzania terytorjum Królestwa Polskiego, zajętego przez wojska niemieckie powołał rząd niemiecki w sierpniu 1914 roku t. zw. Zarząd Cywilny dla Polski zaboru rosyjskiego (Zivilverwaltung für Russisch Polen).

Na szefa tego zarządu powołano prezesa rejencji w Münster hr. Merveldta, dodając mu kilku urzędników dla poszczególnych działów

administracji. Siedzibą tego zarządu był Wrocław. Planu powołania specjalnego Generał-Gubernatora do tego celu cesarz Wilhelm II nieakceptował jako przedwczesnego. Ustalono więc tymczasowo, że zarząd zajętego terytorjum sprawuje właściwie dowództwo w porozumieniu z Merveldtem, który podlegał dowództwu X armji operującej za pośrednictwem Dowództwa Korpusu we Wrocławiu.

Pierwszemi jednostkami administracyjnymi zarządu niemieckiego na obszarze okupowanym były dwa Urzędy powiatowe (Szeffostwa powiatowe Kreisschef), utworzone we wrześniu 1914 w Będzinie (Wellenkamp) i w Częstochowie (v. Kries — późniejszy Szef Zarządu przy Gen.-Gub. Warszawskiem¹).

W miarę zajmowania nowych terytorjów przez wojska niemieckie powstawały nowe szefostwa powiatowe w obrębie działań armji VI, mianowicie: w Radomsku, Wieluniu, Olkuszu, Włoszczowej i Jędrzejowie, oraz w obrębie działań V armji w Słupcy, Koninie, Kole, Kaliszu; Sieradzu i Turku, a na obszarze II armji we Włocławku. Stan ten był chwilowy, zależny od wyników działań wojennych. Już bowiem w październiku zwinięto wszystkie szefostwa powiatowe na wschód od Wisły, w listopadzie 1914 r. było jeszcze tylko jedno czynne w Będzinie.

W styczniu 1915 r. administrację cywilną poddano Naczelnemu Dowództwu Wschodu (Oberbefehlshaber Ost) (Zivilverwaltung beim Oberbefehlshaber Ost) z Brandensteinem, jako jej szefem na czele. W Dowództwie zaś samem wyznaczono generała Tüllfa v. Tschöpe (później Mackensena) do spraw administracji cywilnej na terenie okupowanym, przyznając mu uprawnienia zastępcy generała komenderującego. W marcu 1915 r. zmieniono nazwę „Zivilverwaltung beim Oberbefehlshaber Ost” na „Zivilverwaltung für Russisch Polen”, gdyż częstokroć zachodziły omyłki tego rodzaju, iż korespondencję przeznaczoną dla Szefa administracji cywilnej, mającego swą siedzibę w Poznaniu, kierowano wskutek dodatku „przy Naczelnem Dowództwie Wschodu” do kwatery Naczelnego Dowództwa. W maju 1915 r. przeniesiono siedzibę administracji z Poznania do Kalisza, a w czerwcu tego roku zmieniono ponownie nazwę administracji cywilnej na: „Ces. niem. administracja cywilna po lewej stronie Wisły”. (Kais. Deutsche Zivilverwaltung links der Weichsel. W marcu 1915 na czele administracji cywilnej — po ustąpieniu Brandensteina — stanął v. Kries²), dotych-

---

¹) Zivilverwaltung für Russisch Polen I A. Verwaltungsorganisation Allgemeine Akten.

²) Registratur I Zivilverwaltung für Russisch Polen links der Weichsel I A. Fach. 3 Nr. 1.

czasowy zastępca szefa. Taki stan przetrwał aż do utworzenia niem. Generał-Gubernatorstwa w Warszawie, tj. do sierpnia 1915 r. Aż do tego czasu administracja cywilna podlegała Naczelnemu Dowództwu na Wschodzie. Z utworzeniem Gen. Gubernatorstwa w Warszawie została poddana temuż Gen. Gubernatorstwu.

W zakres działania administracji cywilnej wchodziły: ogólna administracja kraju, sprawy polityczne, policja, finanse, sądownictwo cywilne, komunikacja i t. d.

W marcu 1915 r. administracja cywilna składała się z trzech oddziałów.

Oddział I załatwiał sprawy administracji terytorjum okupowanego, sprawy polityczne, policyjne, dotyczące rolnictwa, leśnictwa i górnictwa. Do Oddziału II należały sprawy celne, stempłowe, podatkowe i kasowość. Do Oddziału III sprawy wymiaru sprawiedliwości. W tym czasie administracji podlegało Prezydjum Policji w Łodzi i dziesięciu naczelników powiatów. Szef administracji składał sprawozdania Naczelnemu Dowódcy na Wschodzie a ten ze swej strony obowiązany był składać dwa razy w miesiącu (1 i 15 każdego miesiąca) sprawozdania z działalności na terenie okupowanym szefowi sztabu celem przedłożenia ich Wilhelmowi II¹⁾.

A k t a.

Z tego początkowego okresu administracji niemieckiej na terytorjum polskim zachowały się akta pierwotnej administracji oraz administracji przy Naczelnem Dowództwie na Wschodzie. Z okresu od sierpnia do listopada 1914 r. akt jest bardzo drobna ilość, bo zaledwie 11 teczek. Dotyczą one poszczególnych gałęzi administracji. Zawierają wiadomości dokładne o początkach działalności niemieckiej na obszarze polskim. Nadzwyczaj cenny materiał przedstawiają sprawozdania szefów powiatowych, przesyłane Merveldtowi, oraz sprawozdania Merveldta, przesyłane do Ministerstwa Spraw Wewn. Rzeszy w Berlinie²⁾. Z akt naczelników powiatów z tego okresu czasu posiadamy tylko 11 teczek akt naczelnika powiatu włoszczowskiego. Akt innych powiatów niema.

Akta organizacyj późniejszych, a więc Zarządu Cywilnego przy Naczelnem Dowództwie na Wschodzie (Ober-Ost.) tak z okresu poprzedzającego przeniesienie jej siedziby z Poznania do Kalisza, jak z okresu trwania aż do przeniesienia się do Warszawy są ściśle już zespolone

¹⁾ Registratur I. Zivilverwaltung für Russisch Polen links der Weichsel.

²⁾ Zivilverwaltung für Russisch Polen X. Tätigkeitsberichte.

z aktami Szefa administracji przy Gen.-Gubernatorstwie warszawskiem, stanowiąc początek akt prowadzonych już potem przez odpowiednie wydziały i referaty na szeroką skalę zorganizowanego urzędu. Mowa więc o tych aktach będzie przy omawianiu akt Szefa administracji.

G e n e r a ł - G u b e r n a t o r s t w o   W a r s z a w s k i e .
(G e n e r a l g o u v e r n e m e n t   W a r s c h a u) .

Na podstawie rozkazu cesarza Wilhelma II z dnia 24 sierpnia 1915 roku zostało powołane do życia ces. niem. Generał-Gubernatorstwo Warszawskie. Generał-Gubernatorem mianowany został Beseler, podległy w swym charakterze bezpośrednio cesarzowi. Generał-Gubernator sprawował na obszarze Generał-Gubernatorstwa najwyższą władzę wojskową i cywilną. Ze swej działalności i ze stanu kraju okupowanego składał on cesarzowi sprawozdania, które otrzymywał równocześnie kanclerz Rzeszy, jego zastępca i minister wojny. Generał-Gubernatorowi podlegały formacje i władze wojskowe rozmieszczone na obszarze Generał-Gubernatorstwa oraz władze cywilne¹⁾.

Wobec tego, że rzecz niniejsza ma podać tylko informacje, jakie akta b. władz okupacyjnych znajdują się w Archiwum Wojskowem, nie wchodzę w szczegóły organizacji Generał-Gubernatorstwa, lecz ogólnie tylko podam organizację jego oraz władz i urzędów od niego zależnych.

Generał-Gubernatorstwo składało się z trzech wydziałów podzielonych na oddziały²⁾; t. j. wydziałów A, B i C.

Wydział A podległy bezpośrednio szefowi sztabu generalnego Generał-Gubernatorstwa dzielił się na 10 oddziałów: (I-a, I-c, I-d, II-a, II-b, Z St., N. O., Kr., M. G. O., U. O.) Do wydziału tego należały sprawy, dotyczące wojska, jego wyszkolenie i dyslokacja, uzbrojenia, sprawy pomiarów kraju, jeńców, uchodźców, obcokrajowców, poczty telegrafów i telefonów, nauki, szkół, archiwów, Niemców w Polsce, personaljów oficerów i urzędników wojskowych, grobów poległych, tajnej policji polowej, policji politycznej, zwalczania szpiegostwa, cenzury, obrony powietrznej, polowych księgarń, bibliotek, kursów wyższych, naukowych, wykładów, dzienników żołnierskich i t. d.

¹⁾ Grundzüge für die Geschäftsführung im Generalgouvernement Warschau. Akta szefa administracji. Teczka: Generalgouvernement Warschau I. A. Fach. 1. Nr. 1 Bd. I.

²⁾ *Kriegsgliederung des kais. deutsch Generalgouvernements Warschau* (druk: Leitung der gesamten Dienstgeschäfte (Tablice z r. 1916 — 1918); *Uebersicht der im Gebiet des Gen. Gouvern. befindlichen militärischen Behörden und Truppen* nach dem Stande vom 27.III. 1927 (druk).

Wydział B. (Oberquartiermeister—O. B.) podzielony na szereg oddziałów miał w swym zakresie sprawy etatów, organizacji służby, lotnictwa, stacyj radiowych, gołębi pocztowych, żandarmerji polowej, korpusu pionierów i inżynierów, zdobyczy wojennej, regulacji ruchu podróżnych, dróg i mostów, materiałów technicznych, budowy kolejek, regulacji środków lokomocji, wyzyskania przemysłu krajowego, wymiaru sprawiedliwości, więzień, kasowości, wyżywienia i umundurowania wojska, służby sanitarnej, weterynaryjnej, duszpasterstwa i t. p.

Wydział C. (Polnische Wehrmacht P. W.) składał się z kilku oddziałów. Zajmował się sprawami Polskiej Siły Zbrojnej.

Gen.-Gubernatorstwu podlegał cały szereg władz, urzędów i formacyj wojskowych oraz władz cywilnych.

Wymieniam co do władz i formacyj wojskowych tylko najważniejsze. Temi były:¹⁾

- a) Gubernatorstwo warszawskie (Gouvernement Warschau);
- b) 10 wojskowych gubernatorstw (Militärgouvernement) w Częstochowie, Grodzisku (przeniesione później do Skierniewic), w Kaliszu, Łodzi, Łomży, Łukowie, Mławie, Płocku, Siedlcach i Włocławku, którym podlegały z kolei różne zakłady i formacje wojskowe rozmieszczone na ich terytorjach.
- c) Komenda Legjonów Polskich;
- d) władze wojskowe i zakłady jak np.:
  - aa) Intendentura armji (Armeeintendantur) z podległemi jej urzędami, któremi były:
    - 1) Urząd Surowców Wojennych (Kriegsrohstoffstelle);
    - 2) Oddział Materiałów Pędnych (Betriebsstoffabteilung);
  - bb) Wojenna Kasa Polowa (Feldkriegskassa);
  - cc) Urzędy prowiantowe polne (Feldproviantamt);
  - dd) Zarządy garnizonowe (Garnisonverwaltung);
  - e) Lekarz armji (Armeearzt) z podległemi zakładami szpitalami, stacjami badań i t. p.
  - f) Weterynarz armji (Armeeveterinär) również z podległemi zakładami;
  - g) Inspektor wyszkolenia polskiej Siły Zbrojnej;
  - h) Inspektor zakupu koni;
  - i) Oficer sztabowy artylerji pieszej przy Gen. Gubernatorstwie;
  - j) Kapitan korpusu inżynierów i pionierów przy Gen.-Gubernatorstwie warszawkiem (Hauptmann des Ing. und Pion. Korps beim Generalgouvernement Warschau);

¹⁾ *Kriegsgliederung des kais. deutsch. Generalgouvernements Warschau nach dem Stande vom. 27. III. 1917 (druk).*

k) Zarządy, t. j.:

1) Szef administracji przy Gen.-Gubern. Warsz. (Vercaltungschef beim Generalgouvernement Warschau).

2) Zarząd poczt i telegrafów w Generał-Gubernatorstwie Warsz. (Post-und Telegraphen Verwaltung im Generalgouvernement Warschau);

3) Zarząd archiwów (Archivverwaltung beim Generalgouvernement Warschau).

Z powyższych formacyj władz i urzędów i zakładów Archiwum posiada akta władz i urzędów następujących:

1) Generał-Gubernatorstwa Warszawskiego w tem:

a) Tajnej Policji Polowej;

b) Intendentury armji;

2) Gubernatorstwa Warszawskiego;

3) Urzędu Surowców Wcjennych.

4) Wydziału Materjałów Pędnych.

5) Szefa administracji i niektórych podległych mu urzędów.

6) Zarządu poczt i telegrafów.

7) Zarządu archiwów.

I. Akta Gen. Gubernatorstwa.

Akta Gen. Gubernatorstwa Warszawskiego, znajdujące się w Archiwum W. przedstawiają się jako bardzo skromne fragmenty niektórych oddziałów. Z wydziału A zachowały się szczątki Oddziału I, dotyczące Poczt i Telegrafów i sprawozdania (Berichte) Beselera opracowywane w oddziale I-a. Sprawozdań tych jest dziesięć¹⁾. Obejmują czas od września 1915 do 30 września 1918 r. Składane były przez Beselera cesarzowi Wilhelmowi II, początkowo co kwartał, a od września 1916 roku co pół roku. Do sprawozdań Beselera były dołączane sprawozdania (Berichte) Szefa administracji wraz ze sprawozdaniami Zarządu Poczt i Telegrafów. Sprawozdania te są drukowne i stanowią niezmiernie cenny materjał do historii politycznej i gospodarczej Polski z okresu okupacyjnych rządów niemieckich.

1-a Akta Tajnej Policji Polowej.

Są to akta jednego oddziału Gen. Gub., tajna Policja bowiem była włączona do Gen. Gubernatorstwa Warszawskiego jako oddział ozna-

¹⁾ Pisał o nich S t. C h m i e l e w s k i *O t. zw. Berichtach v. Beselera i v. Kriesa*. Drogi Polskie Rok II Nr. 3, 108 — 124.

czony początkowo I-d a następnie Z. St. (Zentralstelle)). Na czele oddziału stał oficer będący jednocześnie szefem oddziału i szefem Tajnej Policji w całym Gen. Gub. Cały obszar podzielony był na 10 okręgów (Polizeiabschnitte), pokrywających się z okręgami Gubernatorstw wojskowych. Okręgi zaś dzieliły się na urzędy (posterunki) (Polizeistelle) znajdujące się w każdym powiecie. W Warszawie była siedziba okręgu VIII (Abschnitt VIII). Obejmował on Warszawę i kilka okolicznych powiatów¹⁾.

Akta Policji Tajnej dzielą się na sześć działów.

Dział A zawierał ogólne zarządzenia, rozkazy General-Gubernatorstwa i komendantury wojskowej, sprawy kasowe, personalja, oraz akta, dotyczące policji w Grójcu i Pułtusku.

Dział B zawierał akta dotyczące zwalczania szpiegostwa.

Dział C akta, dotyczące ruchu politycznego w Polsce, Rady Stanu, Wojska Polskiego, związków wojskowych, partyj politycznych, Legjónów i t. d.

Dział D akta, dotyczące zwalczania przemytnictwa, kontroli kolei i parostatków, doniesienia i t. p.

Dział E akta, dotyczące cenzury druków i przesyłek pocztowych, przepustek, wywiadów, nadzoru nad lokalami i t. d.

Dział F zawierał różne zarządzenia, akta dotyczące kradzieży na kolejach i t. p.

Akta zachowane stanowią drobne szczątki tej registratury, która prawdopodobnie została przez Niemców zniszczona.

1-b. Akta Intendentury armji.

Są to akta oddziału IV-a w Wydziale B. Jak oddział I-d, względnie Z. St. był centralą tajnej policji, tak oddział IV-a był centralą intendentury armji; jako centrala dzielił się na cztery oddziały I — IV. W Archiwum znajdują się akta oddziału I i IV. Dotyczą one wydatków na wojsko oraz rekwizycyj i odszkodowań. Za surowce zarekwirowane na bezpośrednie potrzeby i użytek armji płaciła Intendentura i do niej zwracali się poszkodowani o zapłatę.

Największą grupę akt Intendentury stanowią wszakże akta kasowe.

Akt wydziału C. Gen. Gub. (Polskiej siły zbrojnej) — (Polnische Wehrmacht) Archiwum nie posiada.

¹⁾ Akta szefa administracji zatytuł. „Generalgouvernement Warschau I. A. Fach 1. Nr. 1 Bd. 1

II. Gubernatorstwo Warszawskie.

W zakres działania każdego gubernatorstwa wojskowego wchodziły w mniejszym zakresie te sprawy administracji wojskowej, jakie należały do Gen. Gubernatorstwa, na całym obszarze okupacyjnym. Po szczególne więc oddziały i referaty Gen. Gub. i Gubernatorstwa, pokrywają się co do opracowanych spraw, z tą tylko różnicą, że zakres władzy i działania w Gubernatorstwie ograniczony jest naturalnie do obszaru gubernatorstwa wojskowego. Ponadto w Gubernatorstwie niema niektórych oddziałów lub referatów, mających sprawy specjalne. Niema np. w Gubernatorstwie Warszawskim specjalnego referatu poświęconego sprawie Wojska Polskiego, a sprawa ta należała do oficera wywiadowczego.

Wśród akt Gubernatorstwa Warszawskiego nie zachowanych w całości znajdują się akta, dotyczące personaljów wojskowych, rozporządzenia Gen. Gubernatora, sprawozdanie kwartalne Gubernatora od roku 1915 — 1918, dziennik wojenny (Kriegstagebuch) oraz akta, dotyczące ruchu podróźnych.

Intendenturze armji podlegały bezpośrednio: Urząd Surowców Wojennych i Oddział Materjałów Pędnych.

III. Urząd Surowców Wojennych.

Urząd ten powstał w sierpniu 1915. Zadaniem jego było zdobywanie surowców, fabrykatów i półfabrykatów i dostarczanie ich wojsku lub przedsiębiorstwom niemieckim, pracującym dla wojska i potrzeb jego. Do maja 1916 roku działalność tego urzędu obejmowała cały obszar General-Gubernatorstwa z wyjątkiem miasta Łodzi i powiatów, pozostających pod zarządem Prezydjum Policji w Łodzi. Na tem terytorjum zdobywanie surowców miał sobie poruczone oddział VIII a Prezydjum Policji. Z chwilą powołania przez General-Gubernatorstwo Warszawskie dnia 5 maja 1916 roku filji Urzędu Surowców Wojennych w Łodzi, ustała w tym zakresie działalność oddziału VIII a i przeszła na wspomnianą filję, której nazwa niemiecka brzmiała: „Kriegsrohstoffstelle Warschau. Zweigstelle Lodz”.

Zdobywanie surowców odbywało się w drodze rekwizycji, zakupu lub konfiskaty. Urząd Surowców dzielił się na następujące oddziały¹⁾:

1) Z. (Zentrale). Do niego należał zarząd, miał dwa działy, mianowicie: 1) buchalterję i kasę; 2) registraturę.

¹⁾ Organisation der Kriegsrohstoffstelle Warschau. Stand am 1 April 1918 (Tablica organiz.).

2) Z. (A). (Aussendienst) sprawy ogólne i personalne.

3) E. (Ermittlung) kierował służbą wywiadowczą oraz stacjami kontrolnymi na dworcach kolejowych w Warszawie, Dęblinie, Łukowie, Sobolewie i Sosnowcu oraz kontrolą lotną w celu zwalczania przemytnictwa, przeprowadzał konfiskaty towarów, wnosił skargi do sądów o ukaranie winnych.

4) M. (Metalle) kierował zakupem i transportem metali przez podlegające mu przedstawicielstwa następujących Towarzystw Akcyjnych: 1) Vertretung der Eisenzentrale Berlin; 2) Alteisenverwertungs-Gesellschaft Katowice; 3) Kriegsmetall A. G. Berlin.

5) L. (Leder, Häute und Felle). Rozdzielał skóry między garbarnie, miał dozór nad fabryką garbników i nad czynnościami przedstawicielstwa „Kriegsleder A. G. Berlin”.

6) R. F. (Riemen-Freigabestelle) zajmował się zwalnianiem pasów od rekwizycji.

7) H. (Holz). Zawiadywał przedsiębiorstwami leśnymi w Brzeziu, Łochowie, Pilawie, Sobolewie, Ujeździe i Osówce, dostarczał drzewa, kierował jego transportem i t. d.

8) W. M. A. (Webstoffmeldeamt) zajmował się zakupem, rekwizycją i transportem wszystkich tkanin.

9) Fg. (Fettgewinnungsstelle), miał nadzór nad produkcją tłuszczów.

10) Ch. (Chemikalien) trudnił się wynajdywaniem i wywozem chemikaliów, zawiadywał niektórymi przedsiębiorstwami chemicznymi oraz produkcją węgla drzewnego w Inspekcji leśnej w Ostrowiu.

11) Sp. (Spedition) zajmował się wywozem do Niemiec surowców, skupowanych przez przedstawicielstwa towarzystw akcyjnych oraz surowców wywłaszczonych przez Urząd Surowców wojennych. Prowadził statystykę wysyłanych surowców oraz zarządzał składami Urzędu Surowców Wojennych.

12) V. (Verkehr) wydawał pozwolenia na przewóz surowców uwolnionych od rekwizycji oraz prowadził statystykę ruchu towarów. Ponadto w skład Urzędu Surowców Wojennych wchodziły oddziały o charakterze nie urzędowym. Były to oddziały następujące:

1) O.—F. (Oele und Fette), 2) Fl. (Flachs), 3) J. (Jute, Hanf und Säcke), 4) N. (Nessel), 5) W. (Wolle), 6) Bw. (Baumwolle), 7) Kw. (Kriegswirtschaft), 8) Lld. (Leimleder), 9) T. (Tierhaare Borsten und Filz), 10) D. (Därme und Goldschlägerhäutchen). Stały one w ścisłej łączności z towarzystwami akcyjnymi niemieckimi i dzia-

łały z ich ramienia jako ich przedstawicielstwa podporządkowane Urzędowi Surowców Wojennych.

Akta. W archiwum znajdują się akta wszystkich prawie przytoczonych wyżej oddziałów. Jeśli chodzi o zawarte w nich rozporządzenia Generał-Gubernatora w sprawie rekwizycyj i konfiskat surowców i wytycznych ogólnego charakteru, oraz o zarządzenia Urzędu Surowców wykonawcze, jak również o wykazy statystyczne w sprawie konfiskat wywozu i t. d. i wreszcie przetworów i wyzyskania surowców, stanowią one bardzo cenny materiał do historii gospodarczej Polski. Poza tą wartością dla historii okupacji niemieckiej mają one ciągle jeszcze duże znaczenie aktualne z uwagi na toczące się dotychczas rokowania o odszkodowania za straty poniesione przez obywateli polskich. Ogólna ilość akt centrali wynosi ponad 3900 teczek. Akta oddziału łódzkiego mieszczą się w 733 przegrodach.

Urząd Surowców Wojennych miał obok filji w Łodzi przedstawicielstwo we Włocławku. (Vertretung der Kriegsrohstoffstelle Warschau in Wloclawek).

Akt tego przedstawicielstwa Archiwum nie posiada.

IV. Oddział Materiałów Pędnych.

Oddział ten był drugim urzędem zależnym od Intendentury armji. Powołany został do życia na mocy rozporządzenia ministerstwa wojny we wrześniu 1915 r. Zadanie jego polegało na zaopatrywaniu w naftę, benzynę, smary i t. p. wszystkich władz wojskowych i cywilnych na obszarze Generał-Gubernatorstwa Warszawskiego a od sierpnia 1917 r. także i wojska frontu wschodniego

Akta. Akta Oddziału Materiałów Pędnych dzielą się na dwie grupy: a) ogólne, b) szczegółowe. Do grupy pierwszej należą: korespondencja z władzami i urzędami na obszarze Generał-Gubernatorstwa oraz frontu wschodniego, rozporządzenia Generał-Gubernatorstwa, Dowództwa Wschodu, akta kasowe i personalne.

Grupę drugą tworzą akta poszczególnych działów. Należą tu akta: 1) dotyczące nafty, 2) spirytusu, 3) benzyny, 4) smarów, 5) karbidu i t. p. Jest tych akt 870 teczek.

V. Szef administracji przy Gen. Gubernatorstwie Warszawskiem.

Skupiał w sobie całą administrację terytorjum Gen. Gubernatorstwa. Z uwagi na znaczenie akt po nim pozostałych należy zakres działania jego nieco obszerniej omówić.

Z urzędu o trzech oddziałach w marcu 1915 r. rozrósł się zarząd administracji cywilnej z biegiem czasu do centrali liczącej dziesięć oddziałów i kilkadziesiąt podległych sobie urzędów. Na czele jego stał do października 1917 znany nam już v. Kries, po którego odwołaniu stanowisko to objął Sandt, były szef administracji w Brukseli. Po jego śmierci od lutego do listopada 1917 szefem administracji cywilnej był Steinmeister. Organizacja administracji była następująca. Na czele administracji stał szef podległy bezpośrednio General-Gubernatorowi. Cała administracja skupiała się w centralnym zarządzie (Zentralverwaltung), któremu podlegały władze i urzędy lokalne.

Centrala składała się w r. 1918 z następujących oddziałów.

Oddział I sprawował administrację ogólną i dzielił się na referaty. W zakres jego działalności wchodziły sprawy, mające charakter administracyjny ogólny, sprawy policji politycznej, sprawy gospodarcze, samorządowe, komunikacyjne, stowarzyszeniowe, szkody wojenne, odbudowa kraju, ubezpieczenia, służba zdrowia, redakcja dziennika urzędowego i t. p.

Oddział II załatwiał sprawy finansowe, a więc podatki, cła, opłaty stemplowe, zarząd monopolów, wydatki administracyjne i t. d.

Oddział III miał w swym zakresie sprawy sądownictwa i w składzie kilku sędziów tworzył Sąd Wyższy w Warszawie.

Oddział IV zajmował się sprawami kościelnymi, szkolnymi, oświatowymi, żydowskimi, robotniczymi, wywozem, przemysłem, handlem, sprawami Niemców osiadłych w Polsce i t. d.

Oddział V załatwiał sprawy zarządu przymusowego, majątków i przedsiębiorstw, budowy dróg, mostów i gmachów, produkcji mydła i cementu i wreszcie zawiadywał biblioteką Centrali.

Oddział VI zajmował się organizacją inspekcji leśnych, zarządzał lasami państwowymi, donacyjnymi i zajętemi lasami prywatnymi.

Oddział VII prasowy skupiał w sobie wszelkie czynności dotyczące prasy, a więc sprawy wydawnictw, cenzury prasy i książek i t. d.

Oddział VIII załatwiał sprawy związane z nakładem różnych wydawnictw i redakcją dziennika „Deutsche Warschauer Zeitung”.

Oddział IX górniczy, zarządzał górnictwem.

Oddział X (P.) personalny prowadził akta personalne urzędników centrali i urzędów jej podległych.

Akta Szefa Administracji.

Niektóre teczki początkami swemi sięgają pierwszych miesięcy r. 1915. Są to więc akta pierwotnej administracji podległej Naczelnemu Dowództwu na Wschodzie. Akta te były tylko dalej prowadzone przez oddziały i referaty Szefa administracji przy Gen. Gubern. Warszawskiem. Są to przedewszystkiem akta oznaczone sygnaturą I i I A. Są to więc akta najwcześniejsze i zawierają wiadomości dotyczące wszystkich dziedzin administracyjnych. W miarę zaś powiększania się zakresu działania Szefa administracji, niektóre sprawy wyłączano z tych dwu działów (I i I A) i tworzono w obrębie tej pierwotnej rejestratury I i I A nowe pododdziały albo zupełnie nowe oddziały i pododdziały.

Tak rozwinęła się rejestratura Szefa Zarządu do całego szeregu oddziałów podzielonych na pododdziały. W ten sposób oddział pierwszy podzielony został na pododdziały I, I A, I B, I C, KS, I. Just., I M., I Vet. i pododdział tłumaczy (Dolmetscherabteilung).

Akta oznaczone I (Registatur I) dotyczą ogólnych spraw administracyjnych zarządzeń ogólnych, organizacji władz administracyjnych, stosunków z władzami okupacyjnymi austriackimi, komunikacji pocztowej z zagranicą, miast w Polsce, wydawnictwa powiatowych dzienników urzędowych, personaljów naczelników powiatów, odznaczeń, wsparć i t. p. Akta te dzielą się jeszcze na dalsze pododdziały oznaczone I A, I B, I C, I D, I E, I F. Jest ich 517 teczek.

Akta działu I A, oddziału pierwszego kancelarii Szefa administracji oznaczone sygnaturą „Registatur I A” dotyczą policji, policji politycznej oraz prasy. Teczek 355.

Akta działu I B, (Biuro I. B.) dotyczą spraw samorządowych, gospodarczych, wyżywienia ludności i zarządu dóbr donacyjnych. Teczek 350.

Akta działu I C dotyczą komunikacji pocztowo-telegraficznej, budowy dróg kolejowych i t. p. Jest tych akt bardzo skromna ilość (72

teczki). Z akt tego działu na szczególną uwagę zasługują sprawozdania (Berichte) Szefa administracji składane General-Gubernatorowi. Jest takich sprawozdań 13. Do października r. 1916 składane były co kwartał, a od r. 1917 co pół roku. Zawierają one szczegółowe wiadomości z poszczególnych dziedzin administracji i stanowią pierwszorzędny materiał do historii okupacji niemieckiej w Polsce.

Akta oznaczone „K.S.” (Kriegsschäden) dotyczą odszkodowań za straty poniesione wskutek działań wojennych.

Akta I Just. — zawierają wiadomości, dotyczące redakcji „Dziennika Rozporządzeń dla Gen. Gubernatorstwa Warszawskiego”, projekty rozporządzeń, sprawy obrony interesów skarbu w procesach wytaczanych władzom okupacyjnym przez osoby lub przedsiębiorstwa prywatne, opinie prawne wydawane przez ten oddział na żądanie innych oddziałów i t. p. Akt referatu I M. — (medycyna) Archiwum nie posiada. Akta I Vet. dotyczą chorób bydła na obszarze Gen. Gubernatorstwa, zawierają rozporządzenia policyjne, wydawane w celu zapobieżenia rozszerzaniu się chorób zakaźnych u zwierząt, sprawozdania, wiadomości o chorobach takich z poszczególnych powatów, wreszcie wiadomości, dotyczące weterynarzy. Ogółem akt oddziału pierwszego jest około 2000 sztuk.

Akta Oddziału II (finansowego). Na akta oddziału II składają się akta samego oddziału oraz akta kasowe urzędów powiatowych, przesyłane do oddziału II. Dotyczą podatków, opłat, ceł, zarządu monopolów oraz wydatków poszczególnych działów administracji. Przekazane zostały dopiero w bieżącym roku do Archiwum przez Ministerstwo Skarbu, które korzystało z nich do tego czasu. Jest ich około 600 teczek. Sporą ilość stanowią akta rachunkowe.

Akt oddziału III-go Archiwum nie posiada.

Akta oddziału IV dzielą się na dwie grupy. Do pierwszej należą akta dotyczące spraw handlowo - przemysłowych, do drugiej akta dotyczące spraw kościelnych. Największy dział w grupie pierwszej stanowią akta referatu IV A w sprawie wywozu i dowozu towarów oraz rekwizycji towarów. Akta te pochodzą z okresu poprzedzającego powstanie specjalnego Urzędu Surowców wojennych, który przejął od oddziału IV A te sprawy.

Akta drugiej grupy oznaczone sygnaturą referatu IV K zawierają wiadomości dotyczące kościoła katolickiego, ewangelicko-augsburskie-

go, gmin ewangelicko-reformowanych, marjawitów, prawosławia i t. p. Akta tej grupy dzielą się na dwa działy: 1) ogólny i 2) szczegółowy. Pierwsze zawierają wiadomości o charakterze ogólnym, drugie dotyczą poszczególnych wyznań. Akt oddziału IV jest około 300. Akta tego oddziału dotyczące szkolnictwa znajdują się w Archiwum Ministerstwa Wyznań Rel. i Oświecenia Publ.

Dziela się one na dwa działy, mianowicie:

- 1) akta dotyczące szkolnictwa w ogóle (Schulwesen),
  - 2) akta dotyczące szkół wyższych (Hochschulabteilung),
- Dział I dzieli się dalej na następujące pododdziały:
- 1) A. I. — t. j. akta, dotyczące szkół w ogóle,
  - 2) A. II. — t. j. akta, dotyczące szkół powiatowych,
  - 3) B. I. — zawiera akta, dotyczące szkół średnich,
  - 4) B. II. — zawiera akta, dotyczące szkół powiatowych,
  - 5) C. — zawiera akta, dotyczące inspektorów szkolnych,
  - 6) E. — zawiera akta, dotyczące zakładów kształcenia nauczycieli.

Dział II (szkół wyższych) zawiera akta:

- 1) ogólne,
- 2) dotyczące Uniwersytetu Warszawskiego,
- 3) dotyczące Politechniki Warszawskiej,
- 4) personalja docentów.

Oprócz tego zachowały się jeszcze akta treści ogólnej (Gesamtabteilung IV. i Gesamtabteilung V.).

W Archiwum tem znajdują się także akta oddziału szkolnego i wyznaniowego b. Prezydium Policji w Warszawie. Wraz z dziennikami i drukami urzędowymi jest tych akt 697 teczek.

Wreszcie znajdują się jeszcze tam akta ces. niem. Kuratora Uniwersytetu i Politechniki 1915—1917 r.

Dziela się one na dwa działy:

- 1) akta, dotyczące Uniwersytetu.
  - 2) akta, dotyczące Politechniki.
- Akt tych jest 63 teczki.

Oddział V. Akta tego oddziału dzielą się na następujące działy:

- 1) V. Akta te dotyczą zarządu przymusowego przedsiębiorstw przemysłowych i handlowych, kopalń, nieruchomości, banków i t. p.
- 2) V. A. — dotyczą produkcji i rozdziału mydła.
- 3) V. B. — zawiera (niekompletny) zbiór dzienników urzędowych,

wydawanych na terytorjum Gen. Gubernatorstwa Warszawskiego, oraz wydawnictwa oddziału prasowego Szefa administracji¹⁾.

- 4) V. C. — akta, dotyczące produkcji cementu.
- 5) Wgb., Hchb., Strb — akta, dotyczące budowli. Dziela się na trzy grupy: 1) Akta zarządu budowy dróg przy dowództwie IX armji, 2) Akta oddziału budowlanego Szefa Zarządu cywilnego w Polsce po lewej stronie Wisły, 3) Akta oddziału budowlanego Szefa Zarządu przy Gen. Gubern. Warszawskiem. Zawierają plany i projekty budowy i naprawy dróg i mostów, jako też naprawy gmachów, korespondencję i rozrachunki z przedsiębiorstwami budowlanymi oraz akta personalne urzędników i pracowników budowlanych. Akt Oddziału V jest około 4000 teczek.

Akta oddziału VI dotyczą organizacji inspekcji leśnych, szkół leśnych, zajęcia lasów prywatnych, oceny lasów, umowy na wyrąb drzew, zawierają wykazy wyciętego drzewa, sprawozdania z czynności inspekcji leśnych, rozporządzenia, i t. p. oraz personalja pracowników leśnych. Teczki 150.

Akta oddziału VII prasowego dziela się na dziesięć grup:

- 1) akta sekretarjatu, na które składają się komplety wydawnictw oddziału prasowego, akta dotyczące organizacji oddziału prasowego, sprawozdania z czynności sekretarjatu w czasie nieobecności kierownika oddziału i t. d.
- 2) akta Archiwum centralnego, które tworzyły wycinki z gazet, ugrupowane według pewnych zagadnień, jak np.: materiał historyczny, materiał statystyczny i publicystyczny, władze okupacyjne, ludność, kraj i kultura Polski, polskie partje i zrzeszenia, prasa w Polsce, Niemcy w Polsce, Polacy zagranicą, zagranica i Polska, przejście do państwowości polskiej, Rosja i Polska, Niemcy i Polska, Austro-Węgry i Polska i t. p.
- 3) Akta Biura Centralnego, zawierające okólniki Szefa administracji, Generał-Gubernatora, Gubernatora warszawskiego, korespondencję z oddziałami prasowymi na prowincji, korespondencję z pogranicznymi urzędami cenzury i t. p.
- 4) Akta działu polskiego,
- 5) Akta cenzury książek i cenzury pogranicznej.
- 6) Akta działu żydowskiego.

¹⁾ Według wykazu z sierpnia 1918 r. było w oddziale tym obok zbiorów wydawnictw urzędowych książek ros. 75, polskich 325, niem. 750, dzieł histor. traktujących o Wschodzie 250, innych (Sonstige Literatur) 570 i około 30.000 map sztabowych.

Akta wymienione w punkcie 4, 5, 6, stanowią jedną grupę p. t. Akta cenzury. Zawierają rozporządzenia i okólniki skierowane do prasy polskiej, wiadomości w sprawie kontroli dzienników i czasopism, wychodzących na obszarze Gen.-Gubernatorstwa Warszawskiego, podania o zezwolenia na zakładanie nowych dzienników, sprawy dopuszczenia do Gen. Gubernatorstwa dzienników wychodzących na terytorjum okupacji austriackiej i w państwach neutralnych, sprawy wywozu do Niemiec dzienników, wychodzących na obszarze okupacji niemieckiej, korespondencję z władzami i urzędami w sprawie cenzury książek, referaty i opinie o książkach zakwestjonowanych i t. p.

- 7) Akta działu literackiego, które tworzą wycinki z dzienników, dotyczące spraw polskich oraz materiał do wydawanych przez ten oddział „Wiadomości Warszawskich”.
- 8) Akta działu publicystycznego, na który składa się materiał dziennikarski zbierany do „Sprawozdań dziennych z prasy polskiej i żydowskiej” redagowanych do wyłącznego użytku służbowego.
- 9) Akta działu dziennikoznawstwa, zawierające materiał do redagowanego przez Oddział prasowy wydawnictwa p. t. „Tablice warszawskie do historii współczesnej Królestwa Polskiego”, oraz komplet samych Tablic. Tablice te dzielą się na dwie grupy a) tablice historyczne, przedstawiające najważniejsze fakty z historii Polski od pierwszego rozbioru po czasy ostatnie i b) tablice ilustrujące prasę, stronnictwa polityczne i przedstawiające wybitniejszych działaczy polskich na polu politycznym i społecznym. W aktach tego działu znajdują się nadto materiały do „Sprawozdań z prasy podziemnej” redagowanych przez ten dział.

Oddział prasowy miał swoje „Archiwum dzienników”, w którym gromadził wydawane dzienniki urzędowe. Z tych dzienników zachowały się następując:

- 1) Verordnungsblatt für Polen links der Weichsel.
- 2) Verordnungsblatt für das Generalgouvernement Warschau.
- 3) Militärverordnungsblatt für das Generalgouvernement Warschau.
- 4) Schulverordnungsblatt.
- 5) Amtsblatt kais. deutsch. Behörden.
- 6) Warschauer Mitteilungen.
- 7) Deutsche Warschauer Zeitung.
- 8) Tagesbericht aus der polnischen und jüdischen Presse.
- 9) Dzienniki urzędowe (Amtsblätter) poszczególnych powiatów.

Ogólna ilość akt oddziału VII (prasowego) wynosi 1160 teczek.

Akta oddziału VIII, nakładowego składają się z trzech grup — mianowicie:

- 1) akt Biura Głównego, zawierających rozporządzenia Szefa administracji, zarządzenia szefa oddziału, przepisy, dotyczące ogłoszeń, korespondencję z firmami i personalja urzędników oddziału,
  - 2) akt drukarni państwowej, zawierających rachunki, książki zamówień, zakupów, wypłat, dostaw i t. d. i wreszcie,
  - 3) akt redakcji dziennika „Deutsche Warschauer Zeitung”.
- Akt tego oddziału jest około 300 teczek.

Akt oddziału IX, górniczego Archiwum nie posiada.

Akta oddziału X (P.) stanowią akta personalne kilku tysięcy urzędników centrali i urzędów jej podległych.

Ces. niem. Komisarjat przy król. pol. Rządzie.

(Kais. Deutsch. Kommissariat bei der Königl. Poln. Staatsregierung,).

Komisarjat przy król. pol. Rządzie zależał jednocześnie od Generala Gubernatora i Szefa administracji. Komisarze bowiem byli delegatami General-Gubernatora, Komisarjat zaś jako urząd należał do Szefa administracji.

Geneza jego była następująca:

Z chwilą powstania władz polskich powołano ze strony niemieckiej organ, który miał być łącznikiem względnie pośrednikiem pomiędzy władzami niemieckimi a władzami polskimi. Tym organem początkowo był „Niemiecki Komisarz Rządowy przy Tymczasowej Radzie Stanu”. (Deutscher Regierungs-Kommissar beim Provisorischen Staatsrate).

Komisarzem został zamianowany hr. Lerchenfeld - Köfering, a jego zastępcami hr. Hutten - Czapski i Zychliński.

W marcu 1918 organ ten otrzymał nazwę *Ces. niem. Komisarjat przy król. pol. Rządzie*. Biuro jego mieściło się w oddziale I d. Szefa administracji i referenci tego oddziału załatwiali jednocześnie sprawy komisarjatu.

Akta. Akta Komisarjatu zawierają korespondencję władz polskich z Szefem zarządu, akta dotyczące urzędników komisarjatu i wreszcie wiadomości dotyczące kursów dla urzędników. Akt tych zachowała się bardzo skromna ilość.

Urzędy podległe Szefowi zarządu.

Szefowi zarządu podlegały następujące urzędy¹⁾:

- 1) Prezydjum Policji w Warszawie (Polizei-Präsidium Warschau).
- 2) Prezydjum Policji w Łodzi (Polizei-Präsidium Lodz).
- 3) 27 Urzędów powiatowych (naczelników powiatów) Kreischef.
- 4) 6 Dyrekcyj Budowy (Landesbaudirektion) i jeden Urząd Budowy.
- 5) 15 Inspekcji leśnych.
- 6) Sąd Wyższy, 32 Sądy Okręgowe i 19 Sądów Pokoju.
- 7) 7 Dyrekcyj Więzień,
- 8) 8 Urzędów Budowli Wodnych.
- 9) Krajowy Urząd Zbożowy.
- 10) Polska Krajowa Kasa Pożyczkowa.

1. Prezydjum Policji w Warszawie.

Prezydjum Policji w Warszawie obejmowało samo miasto Warszawę, powiat warszawski i powiat radzyński. Prezydent policji był więc równocześnie naczelnikiem powiatu. Prezydentowi Policji podlegał (jak każdemu urzędowi powiatowemu) Urząd budowlany, oraz lekarz miejski i powiatowy, weterynarz i gospodarczy doradca. Prezyd. Policji dzieliło się na następujące oddziały:

- a) biuro prezydjalne,
- b) komenda załogi policyjnej,
- c) kasa policyjna,
- d) kalkulatora.

Oddział I (Policja ogólna) dzieliła się na 6 referatów: a) policja polityczna, kryminalna i obyczajowa, b) sprawy sanitarne, przemysłowe, komunikacyjne i budowlane, c) cenzura teatralna, cenzura filmów, sprawy prasowe, d) sprawy weterynaryjne, e) sprawy dotyczące ubóstwa, ubezpieczenia robotników i chorych i t. p.

Oddział II załatwiał sprawy szkolne i kościelne.

Oddział III (sprawy komunalne i finansowe), dzielił się na następujące referaty: a) nadzór nad zarządem miejskim, zaopatrzenie Warszawy w żywność i opał, wsparcia Niemców, poddanych niemieckich, b) podatki państwowe, gminne, budżet miasta Warszawy, c) pośredni-

¹⁾ Stan z r. 1916 i 1917 Zob. 3 (5) Vierteljahrsbericht des Verwaltungschefs bei dem General-Gouvernement Warschau für die Zeit vom 1. I. 1916 — 31. III. 1916. oraz Halbjahrsbericht des Verwaltungschefs bei dem Generalgouvernement Warschau für die Zeit vom I. IV. 1917 — 30. IX. 1917. Anlage I.

ctwo pracy, zarząd majątków państwowych rosyjskich oraz majątków poddanych rosyjskich, spłacanie kwitów rekwizycyjnych.

Oddział IV miał następujące sprawy sobie oddane: administrację powiatu warszawskiego, podatki powiatu i sprawy Banku Włociańskiego.

Oddział V (karny) załatwiał sprawy karne oraz przekazane mu później sprawy zebractwa i zwalczania jego. Do tego wydziału należało także wydawanie opinii prawnych.

Akta. W Archiwum znajdują się tylko akta, dotyczące organizacji urzędu, służby wewnętrznej, rozporządzeń i personaljów.

Z pięciu wymienionych oddziałów są w Archiwum tylko akta oddziału I dotyczące przeważnie cenzury teatralnej i filmów oraz akta oddziału III, dotyczące zarządu rosyjskiej własności państwowej i akta dotyczące spraw robotniczych. Akt tych jest około 200 teczek.

2. *Prezydjum Policji w Łodzi.*

Prezydjum Policji w Łodzi obejmowało swą działalnością miasto Łódź, powiat łódzki, brzeziński i łaski. Organizacja policji była podobna jak w Warszawie. Inny był nieco rozkład czynności na poszczególne wydziały.

Akta. Akta Prezydjum Policji w Łodzi przewiezione zostały do Archiwum, dopiero w ub. roku. Stanowią tylko część akt Prezydjum Policji łódzkiej. W Archiwum są akta oddziałów następujących:

Oddziału I. I K. dotyczące spraw kryminalnych, I G. dotyczące spraw politycznych, I P. — personalja urzędników. Są to akta treści ogólnej.

Oddziału II — akta finansowe,

Oddziału III — odpisy umów, zaświadczeń tożsamości osób,

Oddziału VIIIa — akta dotyczące rekwizycji surowców, zapłaty za nie, zaopatrywania w naftę i spirytus, robotników it. d.

Oddziały IX — akta, dotyczące stosunków sanitarnych,

Oddziału X — akta, dotyczące spraw kościelnych i szkolnych,

Oddziału XI — akta, dotyczące paszportów.

3. *Urzędy powiatowe.*

Na terytorjum Generalnego Gubernatorstwa było 27 Urzędów powiatowych. Jeden urząd obejmował niekiedy terytorjum kilku powiatów. Urzędy powiatowe były w następujących miastach:

- 1) w Częstochowie dla powiatu częstochowskiego,
- 2) w Garwolinie dla powiatu garwolińskiego,
- 3) w Grajewie dla powiatu szczuczyńskiego,
- 4) w Grodzisku dla powiatu błotńskiego,
- 5) w Grójcu dla powiatu grójeckiego,
- 6) w Kaliszu dla powiatu kaliskiego i tureckiego,
- 7) w Kole dla powiatu kolskiego,
- 8) w Koninie dla powiatu konińskiego i słupeckiego,
- 9) w Kutnie dla powiatu kutnowskiego i gostyńskiego,
- 10) w Łęczycy dla powiatu łeczyckiego,
- 11) w Lipnie dla powiatu lipnowskiego i rypińskiego,
- 12) w Łomży dla powiatu łomżyńskiego, kolneńskiego i wysokomazowieckiego,
- 13) w Łowiczu dla powiatu łowickiego, i sochaczewskiego,
- 14) w Łukowie dla powiatu łukowskiego,
- 15) w Mińsku Mazowieckim dla powiatu mińsko-mazowieckiego,
- 16) w Mławie dla powiatu mławskiego, ciechanowskiego i przasnyskiego,
- 17) w Ostrołęce dla powiatu ostrołęckiego,
- 18) w Ostrowie dla powiatu ostrowskiego,
- 19) w Płocku dla powiatu płockiego, sierpeckiego i płońskiego,
- 20) w Pułtuskach dla powiatu pułtuskiego i makowskiego,
- 21) w Siedlcach dla powiatu siedleckiego,
- 22) w Sieradzu dla powiatu sieradzkiego,
- 23) w Skierniewicach dla powiatu skierniewickiego i rawskiego,
- 24) w Sokołowie dla powiatu sokołowskiego i węgrowskiego,
- 25) w Sosnowcu dla powiatu będzińskiego,
- 26) w Wieluniu dla powiatu wieluńskiego,
- 27) we Włocławku dla powiatu włocławskiego i nieszawskiego.

W miejscowościach mniejszych, jak np. w Turku, Słupcy, Gostyninie, Rypinie, Kolnie, Wysokiem Mazowieckiem, Sochaczewie, Ciechanowie, Nasielsku, Płońsku, Makowie, Rawie, Węgrowie, Aleksandrowie urzędowali miejscowi zastępcy właściwego naczelnika powiatu.

W zakres działania naczelnika powiatu wchodziła administracja danego terytorjum, sprawy finansowe powiatu, budowa i naprawa dróg, aprowizacja ludności, opieka nad ubogimi, zwalczanie chorób zakaźnych, i t. d. Naczelnikowi powiatu podlegała policja miejscowa, przez jego kancelaryę przechodziły wszystkie zarządzenia Szefa administracji do innych urzędów na prowincji. Naczelnikowi podlegał bezpośrednio doradca gospodarczy (Landwirtschaftlicher Berater), lekarz powiatowy, weterynarz powiatowy i powiatowy Urząd budowlany.

Akta Urzędów powiatowych.

W Archiwum znajdują się tylko fragmenty akt Urzędów powiatowych w Ostrowiu, w Kole i Wysokiem Mazowieckiem.

Z innych urzędów podległych Szefowi administracji zachowały się tylko akta Krajowego Urzędu Zbożowego.

9. *Krajowy Urząd Zbożowy.* (Landesgetreidestelle), powołany do życia przez Gen. Gubernatorstwo w czerwcu 1917 r. miał za zadanie gromadzenie zapasów zboża, nasion i paszy.

Akta. Akta Krajowego Urzędu Zbożowego zawierają wykazy dostarczonego zboża z poszczególnych powiatów, pokwitowania, spisy zapasów zbożowych w śpichlerzach, magazynach i młynach, księgi kontrolne, rachunki za dostarczone zboże na przemiał, korespondencję z urzędami, sprawozdania kasowe, rozporządzenia, personalja urzędników i t. p. Akt tych jest około 500 teczek.

6. *Sądy.*

Sądownictwo było zorganizowane w następujący sposób: Zarząd sprawował oddział III Szefa administracji przy Gen. Gub. warszawskim. Stanowił on równocześnie Sąd Wyższy (Obergericht) w Warszawie. Na obszarze Gen. Gubernatorstwa Warszawskiego było 32 Sądy Okręgowe (Bezirksgericht), 19 Sądów Pokoju i 240 Sądów Gminnych¹⁾.

Z akt sądowych znajdują się w Archiwum szczupłe fragmenty Sądów Okręgowych w Kaliszu, Garwolinie, Grójcu, Łomży, Częstochowie, Sołkowie, Mławie i Skierniewicach.

VI. Zarząd Poczty i Telegrafów w Gen. Gub. Warsz.

Zarząd Poczty i Telegrafów na obszarze okupowanym przez wojska niem. powstał dopiero w maju 1915 r. Centralny zarząd mieścił się w Kaliszu i powoli przejmował służbę pocztową i telegraficzną od Urzędów pocztowych polowych. Po czteromiesięcznym pobycie w Kaliszu przeniesiony został do Warszawy dnia 3 września 1915 r. i przejął

¹⁾ 3 (5) Vierteljahrsbericht des Verwaltungschef z r. 1916, str. 21.

służbę pocztową i telegraficzną od urzędów polowych na całym obszarze Generał-Gubern.¹⁾ W r. 1916 były już we wszystkich powiatach urzędy pocztowe²⁾, a we wrześniu 1918 było na obszarze generał gubernatorstwa przeszło 70 urzędów pocztowo - telegraficznych.

Akta. Archiwum posiada około 1400 teczek akt Zarządu Pocztaowo-Telegraficznego. Wśród nich znajdują się akta, dotyczące organizacji Urzędów pocztowo-telegraficznych w poszczególnych powiatach, akta dotyczące rozbudowy sieci telegraficznej i telefonicznej, rozporządzenia Generał-Gubernatora, zarządzenia w sprawie taryfy pocztowej, sprawozdania z czynności z lat 1915 — 1918, akta personalne i kasowe.

VII. Zarząd archiwów.

Gen. Gubernatorstwo objęło zarząd Archiwum Głównego akt dawnych w Warszawie w październiku 1915 r. pozostawiając ówczesnego jego naczelnika Teodora Wierzbowskiego na zajmowanym stanowisku. Inne Archiwa przejęło Gen. Gubernatorstwo w grudniu 1915 r. i w styczniu 1916 r. Zarząd archiwów powierzono dyrektorowi Archiwum państwowego w Gdańsku A. Warschauerowi z przydanym mu odpowiednim personelem³⁾.

Zarząd archiwów podlegał bezpośrednio oddziałowi I d w Gen. Gub., na którego czele stał podpułkownik hr. Hutten - Czapski. Z działalności swej składał Warschauer co kwartał sprawozdania Generał - Gubernatorowi.

Akta. Akta Zarządu Archiwów dzielą się na ośm działów. Niektóre działy tworzą pojedyncze teczki. Brak teczki stanowiącej dział VI, obejmującej—zdaje się—sprawozdania archiwistów objazdowych. Ogółem akt tych jest przeszło 100 teczek, oraz 771 planów (oryginałów, kopij, lub odbitek fotograficznych) 172 miejscowości z obszaru Gen. Gubernatorstwa, oraz Naczelnego Dowództwa na Wschodzie.

¹⁾ Anlage II zum 3 Vierteljahrsbericht des Verwaltungschefs bei dem Generalgouvernement in Warschau str. 1—3 (R. 1915).

²⁾ Anlage II zum 4 (6) Vierteljahrsbericht des Verwaltungschefs str. 4 (r. 1916).

³⁾ *Geschichte der Archiv - Verwaltung bei dem Deutschen Generalgouvernement Warschau.* Veröffentlichungen der Archiv - Verwaltung bei Deutschem Generalgouvernement Warschau. T. III. Berlin 1919. str. 6 i nast. Dr. K. K a c z m a r c z y k *Działalność niemieckiego Zarządu archiwalnego w Warszawie w latach 1915 —1918.* Archiwum Komisji historycznej Serja 2, T. 1, str. 114 i nast.

Akta władz i urzędów niezależnych od Gen. Gubernatorstwa Warszawskiego.

W Archiwum Wojskowym znajdują się jeszcze akta władz i urzędów niezależnych od Gen. Gubernatorstwa. Są to akta:

- 1) Wojskowej Generalnej Dyrekcji Kolei (Militär — General-Direktion der Eisenbahnen),
- 2) Komisji Rzeszy dla Odszkodowań (Reichsentschädigungskommission),
- 3) Komisji Sekwestru Maszyn (Maschinen—Beschlagnahme-Kommission),
- 4) Urzędu Rzeszy dla Warzyw i Owoców (Reichsstelle für Gemüse und Obst).

1. Wojskowa Generalna Dyrekcja Kolei.

Koleje żelazne na wszystkich obszarach zajętych przez wojska niemieckie podlegały Szefowi kolejnictwa polowego (Chef des Feldeisenbahnwesens). Obszary podzielone były na Generalne Dyrekcje, te zaś dzieliły się na Wojskowe Dyrekcje Kolejowe. Koleje żelazne na froncie wschodnim podlegały Wojskowej Generalnej Dyrekcji w Warszawie. Jej podlegało kilka Wojskowych Dyrekcji Kolejowych. Zarząd kolei na obszarze Gen. Gubernatorstwa Warszawskiego sprawowała Wojskowa Dyrekcja Kolejowa Nr. 4 w Warszawie¹⁾.

W zakres działania Wojskowej Gener. Dyrekcji Kolei wchodziły: zarząd poszczególnymi Wojskowymi Dyrekcjami, sprawy personalne, sprawy finansowe, służba ruchu, zmiany taryf, zarząd materiałami technicznymi i warsztatami, utrzymanie dróg kolejowych, budowa nowych linii kolejowych i t. p.²⁾.

Wojskowa Gen. Dyrekcja kolei składała się ze sztabu i 9 oddziałów, którymi były:

- 1) wojskowy, 2) personalny, 3) finansowy, 4) budowlany, 5) ruchu, 6) maszyn i warsztatów, 7) zawiadowczy, 8) sanitarny, 9) wojskowo-administracyjny.

Akta. Akt Wojskowej Gen. Dyrekcji Kolei jest około 300 teczek. Największy dział stanowią rozmaite akta kasowe nie przedstawiające trwałej wartości. Pozatem są rozporządzenia ogólne, sprawozdania

¹⁾ Milit. Gen. Direktion der Eisenbahnen. Allgemeine Akten Geschäftsordnung des Chefs des Feldeisenbahnwesens Z 1. Nr 11. Bd. I.

²⁾ Geschäftsverteilung der Militär—General—Direktion der Eisenbahnen (Dazu Referentenverzeichnis) Milit. Gen. Dir. d. Eisenbahnen. Szab. Nr. 1349 z 21/VIII 1917.

warsztatów kolejowych, akta dotyczące kolejek, urzędników i robotników kolejowych.

2. *Komisja Rzeszy dla Odszkodowań.*

Komisja Rzeszy dla Odszkodowań miała swą siedzibę w Berlinie, na terenie zaś Generał-Gubernatorstwa działała przez swych komisarzy. Miała ona za zadanie wypłacanie odszkodowań za surowce zarekwirowane i wywiezione do Niemiec, a więc za te, które nie szły na bezpośrednie potrzeby wojska w polu.

Akta. Akta Komisji Rzeszy dla Odszkodowań dzielą się na dwie grupy. Pierwszą stanowią akta treści ogólnej oraz zarządzenia, dotyczące rekwizycji poszczególnych surowców, drugą grupę tworzą akta dotyczące poszczególnych firm lub właścicieli, u których dokonano rekwizycji towaru. Ogólna ilość akt wynosi 1000 teczek.

3. *Komisja Sekwestru Maszyn.*

Komisja Sekwestru Maszyn podlegała w Warszawie delegatowi Urzędu Wojennego w Berlinie. Biuro Komisji dzieliło się na: oddział techniczny obrachunkowy, elektryczny, biuro montażu i oddział obrabiarek. Zadaniem Komisji było zdobywanie maszyn w drodze rekwizycji dla przedsiębiorstw, pracujących dla celów wojennych. Komisja miała filje w Łodzi i Sosnowcu.

Akta. Akta Komisji sekwestru maszyn dzielą się na dwie grupy. Do pierwszej należą akta, dotyczące maszyn elektrycznych, do drugiej nie-elektrycznych. W obrębie tych grup mamy akta, zawierające korespondencję z Ministerjum Wojny w sprawie sprzedaży i wysyłki zarekwirowanych maszyn, korespondencję Komisji z Intendenturą armji w sprawie zabrania i wywiezienia maszyn ze wskazanych fabryk nieczynnych, dokumenty maszyn wysyłanych do formacyj wojskowych, Akt tych jest 208 teczek.

Akt filji łódzkiej jest 27 teczek, filji sosnowickiej 13 teczek.

4. *Urząd Rzeszy dla Warzyw i Owoców.*

Urząd Rzeszy dla Warzyw i Owoców miał siedzibę w Berlinie i podlegał Ministerstwu Spraw Wewn. Rzeszy. Zajmował się skupy-

waniem warzyw i owoców na obszarze okupowanym i sprowadzaniem ich do Niemiec. Na terytorjum Gen. Gubernatorstwa Warszawskiego miał dwa oddziały w Warszawie i w Kaliszu a te miały ekspozytury rozmieszczone w różnych miejscowościach.

Akta. Akta Urzędu dla Warzyw i Owoców zawierają korespondencję między oddziałami i centralą w Berlinie, oraz kupcami względnie dostawcami, księgi buchalteryjne, księgi dostaw, wykazy statystyczne wywożonych warzyw i owoców, i t. p. Akt tych jest 1104 teczek.